

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2000 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2001

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2000

VILNIUS 2001

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2000

VILNIUS 2001

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-41-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001

© Straipsnių autoriai, 2001

EDMUNDAS GIMŽAUSKAS

1920 M. LAPKRIČIO 11 D. LIETUVOS RESPUBLIKOS IR GUDIJOS LIAUDIES RESPUBLIKOS SUTARTIES ASPEKTAI

1920 m. antroji pusė Lietuvos moderniosios valstybės formavimosi istorijoje pasižymi gausiais, itin reikšmingais ir, sakytume, lemtingais įvykiais, pakreipusiais atitinkama linkme visą tolesnę pirmosios Lietuvos Respublikos raidą. Centrinė to meto įvykių ašis – L. Želigowskio veiksmai Vilniaus atžvilgiu 1920 m. spalio pradžioje. Praėjus mėnesiui laiko po jų, lapkričio 11 d., buvo pasirašyta Lietuvos Respublikos ir Gudijos Liaudies Respublikos (toliau – GLR) atstovų sutartis. Nors ši sutartis neabejotinai turėjo tam tikrą politinę reikšmę Lietuvai kovojant dėl Vilniaus, tačiau lietuviškoje historiografijoje ji minima itin retai, o platesnio aptarimo ligi šiol dar nebuvo sulaukusi. Truputį daugiau dėmesio jai yra skyręs tik Algimantas Kasparavičius¹. Taip pat dabartinių gūdų istorikų Ivano Kovkelio² ir Anatolio Hrickievičiaus³ darbuose galime užtikti ne tik pačią sutarties konstataciją, bet ir jos interpretavimo mėginimus.

Reikia pasakyti, jog visi sutartį minėję autoriai vieningai linkę ją tiesiogiai sieti su lietuvių ir lenkų konflikto paaštrėjimu po 1920 m. spalyje įvykdytų generolo

¹ A. Kasparavičius, Gūdų korta Kauno ir Maskvos diplomatiniam žaidime 1920–1925 metais, *Lituanistica*, 1997, Nr. 1, p. 3–27.

² И. Ковкель, Польско-литовский конфликт и белорусские буржуазные националисты (октябрь 1920 – март 1923 г.), *Вопросы истории*, Минск, 1974, с. 158–164; I. Коўкель, Польска-літоўскі канфлікт і роля ў ім беларускіх палітычных партыяў і арганізацыяў (1920–1923 гг.) *Беларусіка*, кн. 3, *Нацыянальныя і рэгіянальныя культуры, іх узаемадзеянне*, Мінск, 1994, с. 253–269.

³ А. Грыцкевич, Провал антисоветских планов литовских и белорусских буржуазных националистов в годы гражданской войны, *Из истории советской Белоруссии*, Минск, 1969, с. 96–107; А. Грыцкевич, Беларуска-літоўскія дачыненні: 1918–1922 гг., *Спадчына*, 1994, № 5, с. 58–63.

L. Żeligowskio veiksnu⁴. Tačiau, pavyzdžiui, A. Hrickievičiaus atlikta sutarties interpretacija yra gana lakoniška, sutarties sudarymą autorius aiškina „iš Lenkijos pusės egzistavusia realia grėsme Lietuvai“⁵. I. Kovkelis kiek konkretnesnis: jis lapkričio 11 d. susitarimą linkęs sieti su konkrečiu lietuvių ir lenkų konflikto aspektu – po Tautų Sąjungos įsikišimo iškilusiu plebiscito ginčijamose teritorijose klausimu⁶. Plebiscito klausimą, kaip svarbiausią pretekstą lietuvių ir gudų susitarimui, vieningai pripažįsta lietuvių autoriai Gintautas Vilkelis ir A. Kasparavičius⁷.

Tačiau I. Kovkelis, priešingai nei, pavyzdžiui, G. Vilkelis, tiesiai nepareiškia, jog lapkričio 11 d. susitarimą nulėmė būtent plebiscito aspektas. Jo ir kitų gudų autorių, minėjusių šį susitarimą, pabrėžtinai akcentuojama militarinė sutarties pusė diegia mintį, jog sutarties kontekstas buvo kur kas platesnis. Peržiūrėjus jos turinį, matyti, jog jame dvišalių problemų klausimai nueina į antrą vietą ir daugiausia dėmesio kreipiama į atsispyrimą trečiųjų šalių veiksams ir tų veiksnu sukeltų pasekmių neutralizavimą. Sutarties pirmas paragrafas skelbia: „Gudų Liaudies Respublikos Vyriausybė pasižada dėti visas pastangas, kad tų vietų, kur bus daromas plebiscitas tarp Lenkijos ir Lietuvos, gyventojai gudai balsuotų Lietuvos naudai...“⁸ Nors šis sakiny yra svariausias argumentas už plebiscitinio aspekto prioritetą atsirandant sutarčiai, tačiau iš jo akivaizdu, jog šalia plebiscitinio ir militarinio sutarties aspektų iškyla ir geopolitinis aspektas.

Geopolitinį aspektą plėtoja šiuolaikinis Lenkijos gudų istorikas Olegas Łatyszonekas. Jis, solidarizuodamasis su I. Kovkeliu ir A. Hrickievičiumi dėl militarinės susitarimo reikšmės, plebiscito klausimo visai neakcentuoja, o kelia mintį, jog sudarant lapkričio 11 d. susitarimą „pagyvinti santykius su gudais“ lietuvių valdžią privertė „Vidurinės Lietuvos“ įsteigimas bei J. Pilsudskio bandymas lošti gudų korta“⁹. Ši

⁴ Dar sutartį savo darbuose mini ir ją su lietuvių konfliktu sieja: O. Ł a t y s z o n e k, *Białoruskie formacje wojskowe 1917–1923*, Białystok, 1995, p. 102, 106; Č. L a u r i n a v i č i u s, Lietuvos buržuazinės vyriausybės politika valstybės rytinės sienos klausimu, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija*, 1989, t. 1(106), p. 122–123; Š. L i e k i s, Rytų Lietuva ir Baltarusija 1915–1923, *Lietuvos sienų raida: mokslo duomenys apie lietuvių tautą, jos valstybę ir sienas*, sud. A. Liekis, Vilnius, 1997, kn. 2, p. 353–384; G. V i l k e l i s, Tautų Sąjungos bandymas plebiscitu išspręsti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą (1920 10 28–1921 03 03), *Lituanistica*, 1994, Nr. 1, p. 3–17.

⁵ А. Г р ы ц к е в і ч, Беларусь-літоўскія дачыненні, с. 62.

⁶ И. К о в к е л ь, Польско-литовский конфликт, с. 158–160; I. К о ў к е л ь, Польска-літоўскі канфлікт, с. 262–264.

⁷ G. V i l k e l i s, min. veik., p. 7; A. K a s p a r a v i č i u s, min. veik., p. 4.

⁸ Lietuvos Demokratinės Respublikos vyriausybės ir Gudų Liaudies Respublikos Vyriausybės 1920 11 11 sutartis, *Lietuvos centrinis valstybės archyvas* (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 119, l. 17.

⁹ O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 102. Autoriai, į kurių nagrinėjamus klausimus įeina ir J. Pilsudskio veiklos aspektai, pažymi būdingą šio asmens vadovavimo ypatybę: jis savo planų nedėstydamo raštu, samprotavimais dėl jų dalydavosi tik su keliais patikimiausiais asmenimis, paprastai neduodavo raštiškų nurodymų. Tai, pavyzdžiui, mini: A. R u k š a, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Lietuvių-lenkų santykiai ir kovų pradžia*, Cleveland, 1981, t. 2, p. 139; O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 165. Kadangi esami šaltiniai dažniausiai neduoda tiesaus atsakymo apie J. Pilsudskio planus, pastaruosius tenka identifikuoti remiantis bendru to laiko kontekstu.

kiek netikėtai užaccentuota sąsaja siūlo istoriniam tyrimui kryptį, gerokai nutolusia nuo plebiscitinių reikalų. Be to, ji gerokai nutolsta nuo tiesioginių lietuvių ir gudų kontaktų aptarimo ir tarsi „tirpsta“ sudėtinguose ir painiuose 1920 m. tarptautiniuose Rytų Europos regiono santykiuose apskritai. Einant šia kryptimi neišvengiamai tenka susidurti su klausimais, kurie išeina už trišalio lietuvių, gudų ir lenkų santykių ir liečia tokius dalykus kaip lenkų ir sovietų tarpusavio santykius su jų garsiaja 1920 m. spalio 12 d. Rygos taikos sutartimi, turėjusia toli gražu ne antraeilį vaidmenį mūsų nagrinėjamu klausimu.

Taigi lapkričio 11 d. susitarimą tyrinėtume kaip daugelio veiksmų sąlyčio išraišką, kurių svarbiausi – suinteresuotų šalių užsienio politikos tikslai ir jų įgyvendinimo būdai. Istorinių alternatyvų paieškos kontekste mums pirmučiausia ir svarbiausia tų krypčių jungtis būtų Lietuvos užsienio politikos tikslų įgyvendinimo taktika ir stilius. Apie tai bus kalbama toliau.

Plebiscitinis sutarties aspektas

Iš pradžių reikia panagrinėti „plebiscitinę“ lapkričio 11 d. susitarimo versiją, nes ji yra lyg ir deklaruota pačioje sutartyje, be to, plebiscito klausimas lietuvių ir lenkų konflikte lietuviškoje historiografijoje yra gana plačiai nagrinėtas¹⁰. Dėl šios priežasties paliesime tik atskirus plebiscito klausimo raidos epizodus. Pirmiausia tai plebiscito teritorijos epizodas. Kaip žinoma, pagal 1920 m. rugpjūčio 6 d. lietuvių–sovietų konvenciją teritorija, užimta sovietų, bet pagal 1920 m. liepos 12 d. taikos sutartį pripažinta Lietuvai, buvo padalyta į tris evakuacijos zonas¹¹. Iki L. Želigowskio veiksmų iš pirmųjų dviejų zonų sovietų armija buvo spėjusi pasitraukti¹², ir L. Želigowskio armija čia turėjo reikalą su lietuvių kariuomene, o tos dvi zonos tapo baze vadinamajai „Vidurinei Lietuvai“ paskelbti. Iš trečiosios zonos – Gardino ir Lydos apylinkių rusus išstūmė kitos lenkų dalys¹³, ir ji L. Želigowskiui nepriklausė. Tačiau spalio 26 d. Tautų Sąjungos posėdyje Lenkiją iš principo privertus atstovauti „Vidurinės Lietuvos“

¹⁰ Žr.: G. V i l k e l i s, min. veik., p. 3–17; P. Č e p ė n a s, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, Chicago, 1986, t. 2, p. 626–629, 638–642; A. R u k š a, *Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Kovos su lenkais 1920–1923*, Cleveland, 1982, t. 3, p. 323–325.

¹¹ *Документы внешней политики СССР*. Министерство иностранных дел СССР (toliau – *ДВП СССР*), Москва, 1959, т. 3, с. 86–87; *Знешняя палітыка Беларусі: зборнік дакументаў і матэрыялаў*, т. 1 (1917–1922) (toliau – *Знешняя палітыка Беларусі*), Мінск, 1997, с. 188–190. Plačiau apie rugpjūčio 6 d. konvenciją: Č. L a u r i n a v i č i u s, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis: (1920 m. liepos 12 d. sutarties problema)*, Vilnius, 1992, p. 152–156; A. R u k š a, min. veik., t. 2, p. 454–455.

¹² A. R u k š a, min. veik., t. 2, p. 465–467; taip pat: P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 592; Č. L a u r i n a v i č i u s, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis*, p. 160; R. Ž e p k a i t ė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.*, Vilnius, 1980, p. 93–94.

¹³ A. R u k š a, min. veik., t. 2, p. 389–395; O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 118.

interesams, Lenkijos atstovas S. Askenazy's plebiscitą pasiūlė suorganizuoti ne tik „Vidurinės Lietuvos“ teritorijoje, bet ir šioje buvusioje trečiojoje zonoje, kurios gyventojų daugumą sudarė gudiškai kalbantieji¹⁴. Pažymėtina, jog tai buvo tik preliminarus Lenkijos atstovo pasiūlymas dar iki oficialios Tautų Sąjungos plebiscito rekomendacijos spalio 28 d. ir oficialaus lapkričio 7 d. Lenkijos sutikimo jį vykdyti¹⁵. Spalio 28 d. oficialiame Tautų Sąjungos pasiūlyme, perskaitytame P. Hymanso, pasakytą, jog gyventojai teritorijoje, esančioje į rytus nuo linijos, Santarvės Aukščiausiosios tarybos nustatytos 1919 m. gruodžio 8 d., galės laisvai pareikšti savo valią¹⁶. Teoriškai tai reiškė ne tik balsavimą pačioje „Vidurinėje Lietuvoje“ bei trečioje zonoje, bet ir plebiscito teritorijos išplėtimą į rytus už 1920 m. liepos 12 d. sutarties sienų į neabejotinai gudiškas žemes. Tačiau, kaip matysime toliau, šiuo atveju teritorinis aspektas darėsi daug sudėtingesnis. Politiškai bei teisiškai jis siejosi su liepos 12 d. sutarties tolesnės galios klausimu. Vis dėlto atsižvelgus į „Vidurinės Lietuvos“ ir ypač į buvusios trečiosios zonos tautinę sudėtį ir reikalams pakrypus taip, kad Lietuva būtų priversta nustoti remtis liepos 12 d. sutartimi teritoriniu ir ypač politiniu aspektu, ji, norėdama išlaikyti nors minimalias sėkmės galimybes eventualaus plebiscito atveju, turėjo užsitikrinti gudų paramą ir darėsi tuo gyvybiškai suinteresuota. Tikslui pasiekti buvo pasirinktos derybos su Vaclovo Lastauskio vyriausybe, siekiant gauti šios oficialią paramą. Tačiau tai dar negarantavo ne tik plačios gudų visuomenės, bet ir GLR veikėjų absoliučios daugumos palaikymo.

GLR politinių grupuočių struktūros lietuvių ir gudų pasitarimų išvakarėse

Dar 1919 m. gruodžio 13 d. įvyko GLR Rados skilimas. Minske lenkų okupacijos sąlygomis iš buvusių Rados narių susidarė prolenkiška vadinamoji Aukščiausioji Rada su vadovaujančiu „penketuku“ (I. Sereda, S. Rak-Michailovskis, K. Tereščenka, J. Liosikas, A. Vlasovas)¹⁷ ir Liaudies Rada su vadovais P. Krečeuskiu ir V. Zacharka¹⁸. Aukščiausioji Rada pavedė ligtoliniam premjerui A. Luckievičiui toliau eiti savo pareigas¹⁹, o antilenkiška Liaudies Rada suformavo savo ministrų kabinetą

¹⁴ P. K l i m a s, *Iš mano atsiminimų*, Vilnius, 1990, p. 285–286; P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 627–628.

¹⁵ P. Łossowski pateikia šiek tiek kitokią nuomonę. Pasak jo, pasiūlymą plebiscitui Gardino ir Lydos apylinkėse pateikė užsienio reikalų ministras Sapieha instrukcijoje Askenazy'ui iš Varšuvos lapkričio 3 d. Apie jokią lenkų pasiūlymą dėl plebiscito Gardino ir Lydos apylinkėse iki lapkričio 3 d. P. Łossowski nemini. P. Ł o s s o w s k i, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918–1920*, Warszawa, 1966, p. 346–347.

¹⁶ P. K l i m a s, min. veik., p. 282; R. Ž e p k a i t ė, *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose*, (1918–1922 m.), Vilnius, 1973, p. 111.

¹⁷ Пратакол надзвычайнага сходу Рады Беларускай Народнай Рэспублікі у Менску 13 12 1919, *LCVA*, f. 582, ap. 2, b. 39, l. 35–36.

¹⁸ V. Lastauskio ir V. Zacharkos 1919 12 14 telegrama iš Minsko GLR diplomatinėms atstovybėms, ten pat, b. 54, l. 10.

¹⁹ Пратакол № 2 Сходу Найвышэйшай Рады Беларускай Народнай Рэспублікі 16 сьнежня 1919 году, ten pat, ap. 1, b. 4, l. 1

su premjeru V. Lastauskiu²⁰. Nusivylęs lenkų politika gudų atžvilgiu ir gudų susiskaidymu, A. Luckievičius 1920 m. vasario pabaigoje pasitraukė iš savo posto ir nusišalino nuo politikos²¹. Tačiau prolenkiška grupuotė nesubyrėjo, nors Liaudies Rada buvo ir gausesnė, ir įtakingesnė. 1920 m. rudenį abi gudų grupuotės tebekonkuravo. Aukščiausiosios Rados atstovų dauguma savo buvimo vietą kaitaliojo priklausomai nuo lenkų–sovietų fronto linijos, laikydamiesi drauge su lenkų valdžia ir kartkartėmis gaudami iš jų finansinę paramą įvairiems reikalams²². Liaudies Rados atstovai buvo pasklidę daugelyje šalių: P. Krečėuskis su L. Zajacu rezidavo Berlyne²³, P. Bodunova, K. Jezovitovas, A. Holovinskis, taip pat GLR premjeras V. Lastauskis buvojo Rygoje²⁴, jo užsienio reikalų ministras E. Ladnovas – Paryžiuje²⁵, teisingumo ministras A. Cvikievičius – Berlyne²⁶, keletas kitų veikėjų tebebuvo lenkų įkalinti.

Vis dėlto 1920 m. vasarą atsirado veiksmų, kurie savotiškai sušvelnino abiejų grupuočių konfrontaciją ir sudarė prielaidas priimti kompromisinį susitarimą. Pirmiausia tai, jog bolševikų armijos iš Gudijos teritorijos eliminavo Lenkijos veiksmų, taigi susilpnino atitinkamą gudų orientaciją. Kitas svarbus dalykas, suartinęs abi grupuotes, buvo vieninga neigiama nuomonė ir protestai prieš Lietuvos–Sovietų Rusijos liepos 12 d. taikos sutartį dėl teritorinio aspekto. Liepos 17 d. V. Zacharka sovietų liaudies komisarui G. Čičerinui įteikė prieš sutartį notą²⁷. Tačiau Liaudies Rados delegacija deryboms su sovietais (V. Zacharka, J. Čerepukas ir Markievičius) rugpjūčio 27 d. nieko nepešusi grįžo iš Rusijos, prabuvusi ten nuo birželio 7 d.²⁸

Būdinga, jog tuo metu lietuvių nusistatymas gudų politikų atžvilgiu buvo aiškiai neigiamas. Rugpjūčio pabaigoje Rygoje vyko Baltijos šalių konferencija ir, kaip pažymi patys gudų politikai, tik viena Lietuvos delegacija buvo priešiška nusistačiusi prieš gudų dalyvavimą joje, tuo tarpu net Lenkija buvo už dalyvavimą²⁹. Rugsėjo 7 d. V. Lastauskis pasiuntė vienodo turinio protesto notas Paryžiaus taiko konferencijai,

²⁰ V. Lastauskio ir V. Zacharkos 1919 12 14 telegrama iš Minsko GLR diplomatinėms atstovybėms, ten pat, ap. 2, b. 54, l. 10.

²¹ O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 131.

²² Ten pat, p. 131–146.

²³ M. Veršinino 1920 09 15 laiškas iš Prahos L. Zajacui, A. Cvikievičiui ir P. Krečėuskiui į Berlyną, LCVA, f. 582, ap. 2, b. 47, l. 7–8.

²⁴ K. Tereščenkos 1920 08 22 laiškas iš Latvijos V. Ivanauskiui ir Varšuvą, ten pat, b. 53, l. 2–3.

²⁵ E. Ladnovo 1920 08 25 laiškas iš Paryžiaus V. Lastauskiui į Rygą, ten pat, b. 54, l. 281–282.

²⁶ M. Veršinino 1920 09 15 laiškas iš Prahos L. Zajacui, A. Cvikievičiui ir P. Krečėuskiui į Berlyną, ten pat, b. 47, l. 7–8.

²⁷ Пратакол супольнаго сходу Рады Народных Міністраў, Прэзыдыуму Рады Беларускай Народнай Рэспублікі з учасьцем Надзвычайнай Беларускай Місці у Маскве і Шэфы Вайскова – Дыпломатычнай Місці у Латвіі і Эстці 3 верэсьня 1920 году у м. Рыга, ten pat, b. 54, l. 402.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Доклад 29 08 1920 Я. Чэрэпука, Старшыні дэлегацыі БНР на канфэрэнцыю Балтыцкіх Рэспублік у Латвіі, ten pat, l. 298.

lenkų ir sovietų valdžioms, kuriose įspėjo, jog būsimos lenkų–sovietų taikos derybos gudų atžvilgiu nepasibaigtų kaip analogiškos sovietų derybos su latviais, ypač su Lietuva³⁰. Rugsėjo 28 d. Rygoje (ten jau vykstant sovietų–lenkų taikos deryboms) įvyko bendras Liaudies Rados ir jos vyriausybės posėdis. Jame buvo konstatuota, jog santykiai su Lietuva yra įtempti, nes lietuviai reikalauja jiems pripažinti Vilnių ir Gardiną³¹.

Rugsėjuje ryšium su Lenkijos kariuomenės sugrįžimu į gudų žemes prolenkiškos gudų socialdemokratų partijos, sudariusios Aukščiausiosios Rados pagrindą, atstovai V. Ivanauskis, B. Taraškievičius ir A. Trepka kreipėsi, tiesa, dar konfidencialiai, į lenkų valdžią perspėdami, kad ši nekartotų Gudijoje savo ankstesnių okupacinių metodų³². Rugsėjo 15 d. slaptu susitarimu tarp V. Lastauskio ir Aukščiausiosios Rados atstovo K. Tereščenkos Rygoje buvo nutarta koordinuoti abiejų grupuočių veiksmus Gudijos valstybingumo labui³³. Po to K. Tereščenka Rygoje jau atvirai bendradarbiavo su V. Lastauskio šalininkais, o išvykdamas pasiūlė pastarajam tapti žemdirbystės ministru³⁴. Aukščiausioji Rada netgi žadėjo Liaudies Rados veikėjams atsiųsti lėšų toliau finansuoti politinę veiklą. Spalio 7 d. „aukščiausių“ atstovas L. Dubejkovskis pranešė V. Lastauskiui, jog atvyks derinti santykių tarp abiejų grupuočių³⁵. Svarbiausia ir įdomiausia, jog L. Želigovskio veiksmai ir po jų vykęs V. Lastauskio grupuotės suartėjimas su Lietuva, taip pat sovietų–lenkų Rygos taika, padalijusi gudų žemes, nesutrukdė abiem Radoms suartėti. Spalio 14 d. du iš vadovaujančio Aukščiausiosios Rados „penketuko“ – S. Rak-Michailovskis ir K. Tereščenka, nusivylę lenkų vykdoma politika, perdavė savo įgaliojimus V. Lastauskiui³⁶, o L. Dubejkovskis patvirtino ketinimą atvykti derybų³⁷. Spalio 20 d. gudų nacionalinėje partinėje konferencijoje Rygoje ir po jos spalio 21 d. vykusioje socialistinių partijų konferencijoje dalyvavo ir prolenkiškų socialdemokratų atstovai³⁸. Spalio 21 d. atskirą protestą prieš

³⁰ Мирнай Канфэрэнцыі у Парыжы 07 09 1920, ten pat, l. 331. Protestų prieš liepos 12-osios sutartį būta ir daugiau. Rugsėjo 10 d. protestą išreiškė Liaudies Rada: Мирной конференции в Париже. 10 09 20, ten pat, l. 391–392. Rugsėjo 15 d. V. Lastauskio vyriausybė proteste Taikos konferencijai dar kartą išreiškė neigiamą nusistatymą dėl liepos 12 d. sutarties. Мирнай Канфэрэнцыі у Парыжы. 15 09 20, ten pat, ap. 1, b. 6, l. 58–61; ap. 2, b. 51, l. 112–115.

³¹ Пратакол агульнага Сходу Прэзыдыуму Рады Беларускай Народнай Рэспублікі з Радай Міністраў Рэспублікі. 28 верэсьня 1920 году у м. Рыга, ten pat, ap. 2, b. 54, l. 322–323.

³² Gudų socialdemokratų partijos 1920 m. rugsėjo mėn. kreipimasis į lenkų valdžią, ten pat, b. 52, l. 4.

³³ Aktas dėl valstybinės veiklos koordinacijos. 1920 08 15, ten pat, b. 54, l. 301.

³⁴ Tekstas ant K. Tereščenkos vizitinės kortelės 1920 09 19. V. Lastauskiui Rygoje, ten pat, l. 399.

³⁵ L. Dubejkovskio 1920 10 07 telegrama iš Varšuvos V. Lastauskiui į Rygą, ten pat, l. 441.

³⁶ V. Zacharkos 1920 10 14 laiškas iš Rygos E. Ladnovui į Paryžių, ten pat, l. 435.

³⁷ L. Dubejkovskio 1920 10 14 telegrama iš Varšuvos V. Lastauskiui į Rygą, ten pat, l. 437.

³⁸ Рэзалюцыя, прынятая на Беларускай нацыянальна-палітычнай канфэрэнцыі 20.X.1920, ten pat, b. 51, l. 135; Рэзалюцыя прынятая на Канфэрэнцыі Беларускіх Соцыялістычных Партыі 21-га кастрычніка 1920 г., ten pat, ap. 1, b. 7, l. 81.

Rygos taiką pareiškė ir Aukščiausiosios Rados atstovai. Jį pasirašė L. Dubejkovskis ir B. Taraškievičius³⁹. Taigi susidaro išpūdis, jog lietuviai, užmegzdami ryšius su V. Lastauskio grupuote, rinkosi derybų partneriu stiprėjančią gudų politinės minties traukos centrą, iš kurio buvo galima tikėtis daugiausia pagalbos. Kiek V. Lastauskio vyriausybė galėjo veikti plačiųjų visuomenės sluoksnių požiūri į Lietuvą ir ar Lietuva galėjo tikėtis pagalbos iš plačiųjų gudiškų sluoksnių, tai kitas klausimas.

Rugpjūčio pabaigoje lietuviams iš bolševikų perėmus dvi evakuacines zonas ir svarbiausia – Vilnių, atrodo, ten lietuvių valdžios santykiai su gudais nebuvo patys geriausi. Kaip teigia O. Łatyszzonek, buvo ignoruojami Vilniaus gudų tautinio komiteto pageidavimai administracijos, kultūros ir švietimo srityse, apsiribojama tik pažadais. Ryšium su tuo Lietuvos vyriausybės gudų reikalų ministras D. Semaška nuo gudų organizacijų suvažiavimo Vilniuje gavo nepasitikėjimo votumą, bet atsistatydinti atsisakė, motyvuodamas esąs lietuvių administracijos pareigūnas⁴⁰. Esant tokiai trinčiai ir atsiminus minėtus ankstesnius dažnus antilietuviškus V. Lastauskio vyriausybės pareiškimus, norint atstatyti gudų pasitikėjimą Lietuva normalesnėmis sąlygomis jau buvo reikalingas nemažas parengiamasis darbas. Tačiau situaciją lietuvių naudai dar galėjo pakreipti daug didesnis gudų nusivylimas lenkų vykdoma politika rugsėjyje jiems vėl ėmus užiminėti gudų žemes. Tuo metu lenkai nebuvo pasyvūs gudų politinės diferenciacijos ir V. Lastauskio grupuotės įtakos didėjimo stebėtojai, nors Aukščiausiosios Rados įtaka visai sumenko. Lenkų valdžios veiksmų palenkiant gudų veikėjus sau naudinga kryptimi pristatymas yra lyg natūrali jungtis pereinant prie lapkričio 11 d. sutarties atsiradimo geopolitinio aspekto su jo kontroversiškesniais apraiška – J. Pilsudskio bandymu žaisti gudų korta ir to eventualiomis pasekmėmis.

Rygos taikos užmačių gijos

Nuo pat valstybės kūrimosi pradžios Pirmojo pasaulinio karo metu Lenkijos užsienio politikoje aiškiai išskiriamos dvi kryptys: endekų, arba aneksionistų, ir pilsudskininkų, arba federalistų⁴¹. Abiejų srovių tikslas buvo vienas – „Didžiosios Lenkijos“ sukūrimas, pradiniu momentu pageidautas 1772 m. sienomis. Tačiau metodai, kaip matyti jau iš srovių pavadinimų, skyrėsi. Srovės atstovavo ir skirtingoms Lenkijos valstybės pamatų vizijoms: atitinkamai etnografinėi Lenkijai ir istorinei Lenkijai, tiksliau, modernizuotai Abiejų Tautų Respublikai. Nuo pat 1919 m. balandžio mėn.

³⁹ GLR Aukščiausiosios Rados 1920 10 21 deklaracija, ten pat, ap. 2, b. 31, l. 63.

⁴⁰ O. Łatyszzonek, min. veik., p. 101.

⁴¹ Žr.: J. K u m a n i e c k i, *Pokój polsko-radziecki 1921. Geneza, rokowania, traktat, komisje mieszane*, Warszawa, 1985, p. 12–13; A. R u k š a, min. veik., t. 2, p. 70–73; П. О л ь ш а н с к и й, *Рижский мир. Из истории борьбы Советского правительства за установление мирных отношений с Польшей (конец 1918 – март 1921 г.)*, Москва, 1969, с. 16–17.

vyko atvira ginkluota lenkų konfrontacija su sovietine Rusija, kuri Rytuose buvo pagrindinė kliūtis nubrėžti „Didžiosios Lenkijos“ sienas. Lenkijos globėjos Antantės šalys savo ruožtu Lenkiją vertino kaip nepajėgią įvykdyti išsikeltą tokio masto uždavinį, neskaitant tų šalių simpatijų „baltosios“ Rusijos šalininkams, kuriems Lenkija realiai buvo tiek pat priešė, kiek ir bolševikams. Todėl Antantė stengėsi pristabdyti Lenkijos veiksmus ir net 1919 m. gruodžio 8 d. nubrėžė jau minėtą sieną⁴² (vėliau pavadintą „Curzono linija“), už kurios į rytus esančios teritorijos Lenkijai galėjo tapti svetimos ir neliečiamos. Antantės pageidavimų ir perspėjimų nepaisymas 1920 m. rugpjūčio pradžioje Lenkijai vos nepasibaigė katastrofa kautynėse su bolševikais prie Varšuvos. Daugiausia tik Prancūzijos pastangomis lenkai buvo ištraukti iš pralaimėjimo: tebevykstant Varšuvos kautynėms, rugpjūčio 10 d. prancūzai oficialia Rusijos vyriausybe pripažino P. Vrangelio valdžią Kryme⁴³. Išgąsdinti šio žingsnio, sovietai rugpjūčio 19 d. pagrindiniu nutarė laikyti frontą prieš P. Vrangelį⁴⁴. Lenkai gavo laisviau atsikvėpti, iki rugpjūčio 25 d. išstūmė sovietus iš etninės teritorijos ir sustojo Gardino–Pružanų linijoje⁴⁵. Frontas jau palietė vakarinius gudų žemių pakraščius, tačiau pristabdžius kovos veiksmus, iki rugsėjo 22 d. tolyn į rytus dar neslinko. Po rugpjūčio 19 d. bolševikai darėsi vis labiau suinteresuoti sudaryti taiką su Lenkija. Nors lenkai po pasiektų pergalių grįžo prie savo didvalstybinės politikos, tačiau rugsėjo 21 d. Rygoje oficialiai prasidėjo sovietų ir lenkų atnaujintos taikos derybos, perkeltos čia iš Minsko⁴⁶. Gudai joms teikė ypatingą svarbą.

Lenkijos delegacijoje, atvykusioje į Rygą rugsėjo 16 d., dėl požiūrio į taiką su Sovietų Rusija išsiskyrė dvi kryptys: J. Pilsudskio šalininkai, karininkija buvo už karo tęsimą, tuo tarpu realistinė kryptis su J. Dąbskiu, delegacijos vadovu, stojo už greitą taikos pasirašymą⁴⁷. Lenkų norą taikos greičiausiai skatino Prancūzijos, pagrindinės Lenkijos globėjos, pozicija: remdama Lenkiją, kartu ji gal net daugiau protegavo „baltosios“ Rusijos atstovus, šiuo laikotarpiu konkrečiai P. Vrangelį, kurie kategoriškai atmesdavo Lenkijos teritorines pretenzijas Rytuose⁴⁸ ir netgi kvestiona-

⁴² *Документы и материалы по истории советско-польских отношений* (toliau – *Документы и материалы*), Институт славяноведения СССР, Москва, 1963, т. 2, с. 431–432. П. О л ь ш а н с к и й, *min. veik.*, p. 16, 26. Išsamiau apie 1919 m. gruodžio 8 d. sieną: Z. I v i n s k i s, *Lietuvos sienų klausimu, Lietuvos sienų raida: mokslo duomenys apie lietuvių tautą, jos valstybę ir sienas*, kn. 2, p. 263–264; K. P a k š t a s, *Gudijos santykis su Lietuva*, ten pat, p. 340–342.

⁴³ J. K u m a n i e c k i, *min. veik.*, p. 31.

⁴⁴ Č. L a u r i n a v i č i u s, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis*, p. 164.

⁴⁵ Н. К а к у р и н, *Русско-польская кампания 1918–1920 гг.*, Москва, 1922, с. 61.

⁴⁶ П. О л ь ш а н с к и й, *min. veik.*, p. 133.

⁴⁷ J. K u m a n i e c k i, *min. veik.*, p. 38–39.

⁴⁸ Prancūzija dėjo visas pastangas sutaikyti P. Vrangelio „baltuosius“ su Lenkija ir sudaryti iš jų monolitinį frontą prieš bolševikus, tuo tarpu Vrangelis net ir sunkiausioje padėtyje buvo pasiryžęs Lenkijai neužleisti „nė pėdos rusiškos žemės“. П. О л ь ш а н с к и й, *min. veik.*, p. 106–115. Principiniai prieštaravimai darė frontą nefunkcionalu.

vo visišką Lenkijos nepriklausomybę. Tuo tarpu Rusijos bolševikinė vyriausybė buvo pasiruošusi daryti didelių – ir teritorinių – nuolaidų Lenkijai. Sovietai Rygoje tiesiai pareiškė lenkų delegacijai, kad „Lenkija neturi jokio intereso nuversti sovietų valdžią, o vis tiek jo siekia“⁴⁹. Tuo tarpu tiesioginiu impulsu, palenkusiu visas politines lenkų sroves į taikos pusę, turėjo būti minėtas P. Vrangelio pripažinimas, atliktas Prancūzijos, ir Lenkijos nenoras tiesiogiai talkininkauti „baltųjų“ kovose prieš bolševikus. Tačiau teritoriniu požiūriu išsikristalizavimas buvo kitoks: tiek J. Pilsudskio, tiek J. Dąbskio šalininkus siejo federalizmo programa, priešingai endekų programai, kurią Rygoje reprezentavo Lenkijos seimo atstovai delegacijoje, vadovaujami S. Grabskio⁵⁰.

Oficialiai derybos Rygoje buvo pradėtos rugsėjo 21 d., tačiau rytojaus dieną lenkų delegacija posėdyje nepasirodė, taip pat rugsėjo 23 d. Rugsėjo 22-ą lenkų kariuomenė atnaujino puolimą ir užėmė Gardiną, Pružanus, Šepetovką, Proskurovą⁵¹. Rugsėjo 23 d. Maskva pareikalavo taikos bet kokia kaina per dešimt dienų⁵². Rugsėjo 24 d. posėdžiai buvo atnaujinti. Tačiau oficialios derybos nieko nedavė pirmiausia dėl sovietų ideologinių nuostatų, su kurių atviru ignoravimu sovietai niekaip negalėjo sutikti. Pirmiausia tai lietė tautų apsisprendimo teisės bolševikinį supratimą, už kurio slypėjo bolševikų nusistatymas jokiū būdu neatiduoti Ukrainos⁵³. Mainais už tai jie buvo net pasiryžę perleisti Lenkijai paskutines jiems likusias gudų žemes⁵⁴, tiesa, jau vėlesniame derybų etape, o aptariamuoju momentu dar „gynė“ ir gudų apsisprendimo teisę. Tačiau vykstant nerezultatyvioms oficialioms deryboms, lenkai rugsėjo 29 d. užėmė Pinską, Slanimą ir Baranovičius⁵⁵. Tada sovietų delegacijos vadovas A. Joffė pasiūlė lenkams slaptas derybas, kurias pastarieji priėmė. Jose sovietams atstovavo A. Joffė ir Lorenčas, lenkams – J. Dąbskis ir A. Ladosas⁵⁶. Pirmas slaptas posėdis įvyko spalio 1 d. Jo metu ir išaiškėjo šalių principinės teritorinės pozicijos. Sovietų Rusijai nediskuotinas buvo Ukrainos priklausomybės klausimas, o Lenkijai – Rytų Galicijos. Tuo tarpu lenkai ėmė didinti spaudimą sovietams atsisakyti liepos 12 d. sutarties su Lietuva, sovietai savo ruožtu spaudė lenkus pripažinti Gudijos sovietinį valstybingumą⁵⁷. Tačiau J. Dąbskis, atstovaudamas federalistų srovei, A. Joffei šalia šios vis labiau ryškėjančios ir endekų palaikomos teritorinių pasidalijimų versijos pateikė ir savąją – buferinių valstybių tarp Lenkijos ir Rusijos versiją. Aišku, su potekste, kad šios valstybės bus Lenkijos įtakoje. Ir tai atliko slaptai nuo kitų delegacijos

⁴⁹ J. K u m a n i e s k i, min. veik., p. 47.

⁵⁰ Ten pat, p. 38–39.

⁵¹ П. О л ь ш а н с к и й, min. veik., p. 133.

⁵² Ten pat, p. 138.

⁵³ J. K u m a n i e s k i, min. veik., p. 41.

⁵⁴ З. Ш ы б е к а, Гісторыя Беларусі у XIX–XX стагоддзях, *Голас Радзімы*, 1994, № 52, с. 5.

⁵⁵ J. K u m a n i e s k i, min. veik., p. 45.

⁵⁶ Ten pat, p. 46.

⁵⁷ Ten pat, p. 46–48.

narių. Suprantama, jog A. Joffė po konsultacijų su Maskva pasirinko endekiškąją padalijimų versiją⁵⁸. Tada derybose buvo apsisotata ties padalijimų ribos linija. Lenkų delegacijoje kilo ginčai, nes federalistai, nepaisant oficialios delegacijos pozicijos, stengėsi ir toliau įgyvendinti savo tikslus. J. Dąbskio bendraminčiai W. Kamienieckis ir L. Wasilewskis, būdami ir J. Pilsudskio šalininkai, stoji už buferinės ir sufederuotos su Lenkija gudų valstybės įkūrimą ir pasisakė už Minsko ir jo apylinkių prijungimą prie Lenkijos⁵⁹. Tačiau endekiškos srovės su S. Grabskiu nuomone, be Minsko Gudiją būsia lengviau inkorporuoti ir taip padaryti galą federalistų užmačioms. Be to, S. Grabskis aiškiai pasakė, jog reikia iš sovietų reikalauti Dysnos ir Vileikos apskričių, o tai reiškė savotišką koridoriaus tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos iki Latvijos sienos sudarymą⁶⁰. Paskutiniai rugsėjo pabaigos Lenkijos kariniai laimėjimai tam reikalavimui suteikė tvirtą pagrindą. Oficialiai tai buvo motyvuojama ekonomiškai – Lenkijos išėjimu per Dauguvą į Baltijos jūrą, tačiau iš tikrųjų reiškė Lenkijos kėslus Lietuvos atžvilgiu, ir Rygoje tai buvo neslepama⁶¹.

Delegacijoje nugalėjo S. Grabskio reprezentuojama nuomonė. Ji ir buvo pateikta sovietams. Kadangi Maskva reikalavo taikos net ir nepalankiomis sąlygomis, A. Joffė turėjo sutikti su teritoriniais reikalavimais. Baigiamojoje slaptų posėdžių fazėje derybos pakrypo turitinių reikalų link – sovietai šioje srityje, išpešdami iš lenkų reikšmingų nuolaidų ar bent sudarydami sunkių derybų regimybę, siekė maskuoti planuojamas teises ir politines sutarties pasekmes.

Slaptos derybos spalio 5 d. buvo baigtos bendru komunikatu⁶². Bolševikai pasiekė, kad Lenkija pripažintų sovietinį Ukrainos ir Gudijos valstybingumą. Tiesa, tas Gudijos valstybingumas buvo tiesiog juokingas vien teritoriniu požiūriu – šešių apskričių ribose⁶³, bet užtat su sostine Minsku. Lenkai savo ruožtu išsireikalavo, kad sovietai sutiktų su formuluote, jog ginčytinų teritorijų tarp Lenkijos ir Lietuvos priklausomybės „sprendimas tenka išimtinai Lenkijai ir Lietuvai“⁶⁴. Spalio 5 d. komunikate buvo sutarta spalio 8 d. pasirašyti preliminarią taiką, tačiau ji buvo pasirašyta tik spalio 12 d.⁶⁵ Nelaukiant to pasirašymo, jau spalio 6 d. bolševikų kariuomenė buvo atitraukiama nuo lenkų fronto ir pervedama prieš P. Vrangeli⁶⁶. Verta prisiminti, jog

⁵⁸ Ten pat, p. 48–49.

⁵⁹ O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 161–162.

⁶⁰ J. K u m a n i e c k i, min. veik., p. 49.

⁶¹ Č. L a u r i n a v i č i u s, *Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis*, p. 164.

⁶² J. K u m a n i e c k i, min. veik., p. 51.

⁶³ З. Ш ы б е к а, min. veik., p. 5. Sovietinę Gudiją sudarė šešios apskritys: Minsko, Borisovo, Bobruisko, Igumeno, Mozyriaus ir Slucko. Sovietinė Gudija (Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка Беларусь) buvo paskelbta dar 1920 m. liepos 31 d. Tai buvo antrasis sovietinio valstybingumo paskelbimas žlugus pirmajam – 1919 m. Litbelui.

⁶⁴ *Документы и материалы*, т. 3, с. 536–538.

⁶⁵ П. О л ь ш а н с к и й, min. veik., p. 146.

⁶⁶ J. K u m a n i e c k i, min. veik., p. 52.

kaip tik šiuo metu Suvalkuose vyko derybos tarp lietuvių ir lenkų ir buvo pasirašytas Suvalkų susitarimas. Kalbėdamas apie tų dienų lenkų laikyseną, O. Łatyszzonekas teigia, jog J. Pilsudskis stengėsi „sujungti daugumą buvusios LDK žemių su Lenkija, tuo laiku lenkų valdžia buvo pasiruošusi už Lenkijos sienų palikti Vilnių ir Minską“⁶⁷. Prie paskutinės teiginio dalies mums dar teks grįžti.

Spalio 5 d. susitarimo „gudiškoji“ dalis, be jokios abejonės, reiškė J. Pilsudskio pralaimėjimą, tačiau jis nesiruošė pasiduoti ir stengėsi kaip vyriausiasis kariuomenės vadas tęsti savarankiško politinio veiksnio vaidmenį. Kaip žinoma, jis pasisakė už karą. Teigiama, jog jis jau po mūšio prie Varšuvos susitaręs su gudais dėl jų valstybingumo⁶⁸. Varšuvoje buvusi suformuota gudų vyriausybė, paruošti atitinkami dekretai ir diplomatinės notos. Premjeras ir ne mažiau kaip pusė ministrų turėję būti lenkai, kita pusė, įskaitant ir užsienio reikalų ministrą, turėję būti gudai. Kartu su sėkmingai bolševikus puolančia lenkų kariuomene J. Pilsudskis su savo aplinka ir minėtos vyriausybės nariais išvykę tiesiog į Minską. Tačiau kelionę nutraukę delegacijos Rygoje veiksmai. Tada J. Pilsudskis sugalvojęs naują kombinaciją – „Vidurinę Lietuvą“⁶⁹. Ties šiuo teiginiu reikėtų šiek tiek sustoti. Mūsų nuomone, tiksliau būtų pasakyti, jog abi kombinacijos (su Vilniumi ir su Minsku) buvo vienalaikės seno Pilsudskio Rytų politikos plano dalys.

Istoriografijoje sutariama, jog jau po kautynių prie Varšuvos visos Lenkijos politinės jėgos buvo sutarusios geidžiamu tikslu laikyti Lietuvos prisijungimą vienokiu ar kitokiu būdu. Daugiausia praktinės veiklos šia linkme rodė kaip tik J. Pilsudskio aplinka. Kaip teigia Mykolas Römeris, J. Pilsudskio Rytų politikoje Vilniaus ar Minsko užėmimas lenkų jėgomis nebuvo galutinis tikslas – tai turėjo būti tik savitos J. Pilsudskio vaizduotėje egzistavusios „Rytų imperijos“ kūrimo etapas⁷⁰. Atrodytų, jog tiek Vilnių, tiek Minską aptariamuoju laikotarpiu J. Pilsudskis vertino karinių-politinių regiono jėgų balanso kontekste, neištraukdamas į jį savo sentimentų. Tikrovėje tai reiškė pasiruošimą ir gebėjimą veikti visomis numatytomis kryptimis. Tai byloja ir faktai, jog jau rugsėjo viduryje buvo vedami pokalbiai su L. Želigowskiu Vilniaus klausimu⁷¹. Kad ir toliau buvo veikiamas tiek Vilniaus, tiek Minsko kryptimis, rodė įvykiai po spalio 5 d. komunikato pasirašymo.

Spalio 10 d. prasidėjo paskutinė lenkų puolamoji operacija prieš bolševikus. Spalio 12 d. lenkų kariuomenė išėjo į Slucko–Uzdos–Kaidanavo liniją, o rytojaus dieną – tarp Ptyčios upės aukštupio ir Zaslavo. Spalio 15 d. tikslas buvo pasiektas – Minskas

⁶⁷ O. Łatyszzonek, min. veik., p. 162.

⁶⁸ Susirinkimo 1920 10 10 A. Luckievičiaus bute Vilniuje protokolas, LCVA, f. 582, ap. 1, b. 45, l. 97.

⁶⁹ Ten pat.

⁷⁰ M. Römeris, Juozas Pilsudskis, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos, Lietuvos valstybės idėja (XIX a.–XX a. pradžia)*, Vilnius, 1991, t. 3, p. 460–461, 471–472.

⁷¹ A. Rukša, min. veik., t. 3, p. 243–244.

buvo užimtas. Pietuose lenkai užėmė Turovą, Žitkovičius ir Domanovičius, ir spalio 18 d. išėjo į Ptyčios upės liniją prie Kapcevičių⁷².

Generolo L. Żeligowskio veiksmus atskirai pristatinėti greičiausiai nebūtų tikslinga, nes jie istoriografijoje yra gana plačiai nušviesti. Tik priminsime, jog jo daliniai buvo koncentruojami minėtoje trečiojoje evakuacijos zonoje, iš kur spalio 7 d. jie patraukė Vilniaus kryptimi ir po susidūrimų su Lietuvos kariuomene spalio 9 d. jį užėmė. Iškart po užėmimo Żeligowski paskelbė įkurtą „Vidurinę Lietuvą“ kaip valstybinį darinį ir nustatė jos sienas: rytuose tai buvo lietuvių–sovietų liepos 12 d. sutarties siena, vakaruose – 1920 m. birželio mėnesio lietuvių–lenkų demarkacinė linija⁷³. Lenkijos diplomatija apsisprendė „Vidurinę Lietuvą“ laikyti savarankiška valstybe.

Tačiau su Minsku Pilsudskiui buvo sudėtingiau. Nepavyko Varšuvoje formuotos minėtos vyriausybės atgabenti į Minską ir pastatyti sovietų delegaciją Rygoje prieš įvykusį faktą. Kaip minėta, prasidėjusios Minsko ofenzyvos įkarštyje buvo pasirašyta preliminarinė taikos sutartis su sovietais, kuria kaip tik buvo atsižadėta Minsko. Pasak S. Grabskio, vos tik delegacijos pasirašiusios taiką pakilo nuo stalų, prie S. Grabskio prišoko grupė įsiaudrinusių pilsudskininkų sakydami: „Ponas Grabskis šikart nugalėjo Pilsudskį lošdamas seimo pasiuntinių menkadvasiškumu, bet nepaisant to mes dar priesime iki Dnepro“⁷⁴. Pilsudskininkų laikraštis „Robotnik“ spalio 20 d. rašė: „Kai dėl Gudijos, tai lenkų delegacija galėjo sėkmingai išspręsti klausimą ne taip, kaip jis buvo išspręstas traktate. Galima buvo atplėšti nuo Rusijos Gudiją su Minsku kaip sostine. Taip delegacijoje kėlė klausimą dr. Barlickis, palaikytas delegatų L. Wasilewskio ir W. Kamienieckio. Bet nugalėjo S. Grabskio požiūris: jis panorėjo Minską palikti Rusijai, kad tik Gudija prijungta prie Lenkijos neturėtų politinio centro ir būtų lengviau suvirškinama endekų“⁷⁵.

Spalio 12-osios taika buvo kompromisinė. Ja visi suinteresuotieji galėjo jaustis esą laimėtojai. Sovietai, – kad lenkams nepavyko priversti liepos 12 d. sutarties atsakyti, taigi išsaugota galimybė manipuluoti abiem taikos sutartimis pagal reikalą ir dėl to savo įtakos sferoje laikyti Lietuvą, kuriai reikėjo stiprios sąjungininkės prieš Lenkiją, kad būtų atrištos rankos prieš Vrangelį, kad ir ši kartą nesusidarė vieninga antibolševikinė Rytų Europos šalių grandinė; maža to, panaikintos prielaidos susidaryti jai netolimoje perspektyvoje. Endekai galėjo džiaugtis neblogais teritoriniais laimėjimais ir tuo, kad pavyko pasiekti pergalę prieš federalistus. Nuosaikieji, – kad pavyko sudaryti taiką. Tačiau ir pilsudskininkai galėjo jaustis laimėtojai: Lenkijai atiteko nemaži ukrainietiški ir gudiški žemių plotai, vadinasi, išliko bazė federalisti-

⁷² O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 163.

⁷³ A. S r e b r a k o w s k i, Sejm wileński 1922 roku. Idea i jej realizacja, *Acta Universitatis Wratislaviensis, Ser. Historia*, t. XCIX, Wrocław, 1993, p. 41.

⁷⁴ O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 163.

⁷⁵ П. О л ь ш а н с к и й, min. veik., p. 151.

nėms idėjoms, o potekstėje – Lenkijos valstybei išplėsti. Pilsudskininkų viltis stiprino ir kaip Rygos taikos pasekmė L. Żeligowskio įgyvendinamas „Vidurinės Lietuvos“ kūrimas.

Atkreiptinas dėmesys į tokį Rygos derybų momentą: rusams nesutinkant sieną su Lenkija išvesti ta pačia liepos 12-osios sienos su Lietuva vieta, lenkai pasiūlė ją kelti toliau į rytus, ir rusai lengvai sutiko. Nors bolševikai buvo internacionalistai, manytume, jog reikalai būtų klostęsi kiek kitaip, jei koridorių būtų reikėję tiesti per etnines rusų žemes⁷⁶. Žinoma, tai tik niuansas, bet iškalbingas.

Spalio 12-osios taikos pasirašymas nebuvo žaidimo „Kas ką pergudraus“ pabaiška, nes jame dalyvaujantieji matė ir suprato, kad kol nesudaryta galutinė taika, minėtas žaidimas galėjo tęstis. Kai kurie jo dalyviai, pirmiausia pilsudskininkai, aiškiai siekė didesnių laimėjimų. Tai patvirtina nesustojęs Minsko puolimas ir paėmimas po taikos sudarymo. Tačiau, atrodo, buvo žaibiškai susiorientuota ir pakeistas taktinis Minsko užėmimo tikslas. Reikalas tas, jog preliminari Rygos sutartis įpareigojo lenkų pusę pašalinti iš savo teritorijos arba nuginkluoti antisovietines ginkluotas formuotes iki lapkričio 2 dienos⁷⁷. Tai pirmiausia lietė S. Petliūros ir S. Bulak-Balachovičiaus formuotes, iki tol ėjusias išvien su lenkais. Mus labiausiai domintų S. Bulak-Balachovičiaus atvejis, mat jo būrį dar A. Luckievičiaus vyriausybė 1920 m. sausio 22 d. pripažino GLR pajėgų dalimi jam dislokuojantis dar Latvijos teritorijoje⁷⁸. Vėliau persikėlusį į Lenkiją grupuotė save labiau afišavo kaip rusų dalinį. Šįkart S. Bulak-Balachovičius turėjo arba savarankiškai tęsti kovą, arba su ginklais apiešti Lenkijos teritoriją. Tą pačią spalio 12 d. S. Bulak-Balachovičius nutarė tęsti kovą ir priėmė planą iš Mozyriaus apylinkių, kur dislokavosi jo daliniai, traukti į šiaurę siekiant išlaisvinti Gudiją⁷⁹. Netrukus generolas F. Krajowski, vykdydamas J. Pilsudskio valią, patarė S. Bulak-Balachovičiui pradėti kovos veiksmus⁸⁰. Tačiau, matyt, S. Bulak-Balachovičius taip žaibiškai nesigaudė situacijoje, o galbūt jautėsi labai savarankiškas ir praleido pro ausis F. Krajowski patarimą: jis nutarė prieš puolimą pirma sukoncentruoti visus savo dalinius. O Łatyszzonekas teigia, jog pradėjęs pulti tuo metu, kai Minską dar puolė ir paėmė lenkų daliniai, S. Bulak-Balachovičius galėjo išeiti į sovietinės kariuomenės užnugarį išilgai Dnepro bei Berezinos ir iš lenkų rankų

⁷⁶ P. Olšanskis pateikia būdingą bolševikų vadovybės nuomonę, išsakytą 1920 m. spalio 15 d. Maskvos gubernijos ispolkomų atstovų pasitarime: „Su taika privertė skubėti noras išvengti žiemos kampanijos, supratimas to, kad geriau turėti blogesnę sieną, t. y. gauti mažesnę Baltarusijos teritoriją ir mažesnę gudų valstiečių dalį ištraukti iš buržuazijos priespaudos, kaip atiduoti naujiems sunkumams, naujai žiemos kampanijai Rusijos valstiečius“, П. О л ь ш а н с к и й, min. veik., p. 145.

⁷⁷ *Dokumenty i materialy do istorii stosunków polsko-radzieckich*, Warszawa, 1963, t. 3, p. 466; plg. O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 163.

⁷⁸ Пратакол сходу Рады Народных Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі 22 студзеня 1920 году, LCVA, f. 582, ap. 2, b. 1, l. 90.

⁷⁹ O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 163–164.

⁸⁰ Ten pat, p. 164.

perimti Minską⁸¹. Tokiu atveju jis galėjo įkurti Minske savo valstybinį darinį, kurio užnugaryje būtų stovėjusi visa Lenkijos kariuomenė. Tačiau neskubėdamas pulti S. Bulak-Balachovičius sužlugdė J. Pilsudskio planą. Vykdydama Rygos sutartį, lenkų kariuomenė spalio 17 d. turėjo aplėisti Minską.

Tačiau J. Pilsudskio šalininkai atkakliai tebesiekė savo tikslų: greitai S. Bulak-Balachovičius sulaukė pastiprinimų. Apie spalio 17 d. iš Liublino į Pinską pas S. Bulak-Balachovičių atvyko antroji lenkų Minsko divizija. Trečioji divizija spalio 23 d. dar tik formavosi Drohičino–Janovo rajone⁸². Kad pastiprinimai buvo išties dideli, liudija vien tai, jog paties S. Bulak-Balachovičiaus pajėgos buvo vadinamos pirmąja divizija.

Spalio 25 d. S. Bulak-Balachovičius, simboliškoje ceremonijoje pereidamas Rygoje nustatytą sieną, paskelbė pradėję kovą dėl Gudijos nepriklausomybės⁸³. Tačiau jis nebuvo politikas, jo valdžia eventualiame Minsko valstybiniame darinyje būtų buvusi pernelyg militarinė. Minėtos Varšuvoje paruoštos Gudijos vyriausybės nepri dengtas importavimas po spalio 12-osios susitarimo su sovietais taip pat buvo problemiškas. Greičiausiai pilsudskininkai buvo paruošę atsarginį variantą. 1920 m. rudenį lenkų globoje staiga atsirado Gudų politinis komitetas, į kurį įėjo Pavelas Aleksiu- kas, Viačeslavas Adamovičius, Ježis Senkievičius, Eugeniušas Mitkievičius, Antonis Levickis, Radoslavas Ostrovskis ir pulkininkas Bielajevas⁸⁴. Skirtingai nei Aukščiausiosios Rados atstovai, šio komiteto nariai buvo mažiau žinomi, vietinės reikšmės veikėjai, išskyrus gal skandalingą P. Aleksiu- ką. Vėlgi tą pačią spalio 12-ą sutartimi komitetas įsipareigojo padėti S. Bulak-Balachovičiui kurti gudų kariuomenę. Mainais už tai šis turėjo savo užimtoje teritorijoje perleisti komitetui civilinę valdžią⁸⁵. Spalio 25 d. akcijoje S. Bulak-Balachovičių lydėjo ir minėto Komiteto nariai.

Lietuvių kontrapriemonės

Rygoje 1920 m. rudenį vyko ne tik lenkų–sovietų derybos. Latvių aktyvumo dėka nuo pat 1920 m. rugpjūčio pradžios čia posėdžiavo Baltijos šalių politikai, siekdami realizuoti Vakarų remiamos Baltijos šalių sąjungos idėją. Lenkija čia siekė lyderio vaidmens, todėl Lietuva daugiausia buvo priversta būti pasyvia formalia dalyve. Tačiau lenkų–sovietų susitarimas ir Želigowskio veiksmai keitė padėtį. Petliūros šalininkai ukrainiečiai, irgi dalyvavę Baltijos šalių konferencijoje, ėmė protestuoti prieš lenkų

⁸¹ Ten pat, p. 173.

⁸² Ten pat, p. 168.

⁸³ Ten pat, p. 171.

⁸⁴ Ten pat, p. 163.

⁸⁵ Ten pat, p. 164; И. К о в к е л ь, Э. Я р м у с и к, *История Беларуси*, Минск, 1998, с. 387.

išdavystę. Jie pasiūlė tokią kombinaciją: sutverti nepriklausomą Gudiją ir jai dalyvaujant sudaryti valstybių grandinę nuo Baltijos iki Juodosios jūros, pašalinant Lenkiją iš grandinės⁸⁶. Iškelta mintis, jog gudų palaikymas yra vienintelė priemonė Lenkijos politikai Rytuose kliudyti ir taip ją sutramdyti. Lietuva suabejojo, ar Baltijos sąjunga pajėgs sutramdyti Lenkiją, jei to neįstengia pati Antantė. Realiai mąstant, ukrainiečių idėja atrodo abejotina, atsižvelgiant į faktinį jėgų santykį regione, netgi tuo atveju, jei Lenkija savanoriškai būtų pasitraukusi iš Baltijos sąjungos. Konkrečiai ukrainiečiai pasiūlė Lietuvai savo teritorijoje leisti formotis gudų valdžiai, o armija būtų formuojama Ukrainos teritorijoje.

Nors Lietuva iš pradžių reagavo skeptiškai ir net nurodė „negerus patyrimus su gudais“, bet spalio 11 d. Lietuvos atstovas Latvijoje D. Zaunius bei T. Naruševičius kalbėjosi su V. Lastauskiu ir svarstė politinės akcijos prieš lenkus suderinimą ir galimą gudų finansinį palaikymą. Sutarta, jog bendradarbiavimo pamatas – teritorinių reikalavimų suderinimas. Lietuviai priėjo prie išvados, jog gudai „Vilniaus klausimo nestato rimtai“, galima susitarti ir dėl kitų teritorijų⁸⁷. V. Zacharka spalio 14 d. teigė, kad Lietuva „pirma prašneko, tiesa, kol kas privačiai, ir apie pripažinimą, ir apie federaciją“ su gudais⁸⁸. Kaip matyti iš ypatingosios GLR delegacijos deryboms su Lietuvos Respublikos vyriausybe spalio 29 d. posėdžio protokolo, jau iki spalio 25 d. Jazepas Voronka V. Lastauskio vyriausybės pavedimu išzondavo lietuvių nusistatymą gudų atžvilgiu po L. Želigowskio veiksmų⁸⁹. Tai vadinosi „Lietuvos visuomenės sluoksnių paruošimu lietuvių–gudų susitarimui“. Tam tikslui vyko pokalbiai su gudų ir žydų visuomenių atstovais. Taip pat J. Voronka ruošęs dirvą susitarimui su gudais lietuvių oficialiose sferose: įvykę pasitarimai su vyriausybės vadovu K. Griniumi ir „kitais žymiausiai lietuvių politikais ir veikėjais“. Kalbėdamas su K. Griniumi, J. Voronka palietęs karinės konvencijos tarp lietuvių ir gudų prieš L. Želigowskio kariuomenę klausimą, K. Grinius pažiūrėjęs į šį reikalą rimtai ir tuo reikalu taręsis su karo ministru. J. Voronka po pokalbių išreiškęs nuomonę, kad dirva susitarimui esanti ir kad jis, atsakydamas į gudų reikalavimus, darysias didžiausių nuolaidų. Dar pasakė, jog Kauno gudai nusiteikę entuziastingai dėl būsimo susitarimo. Toliau J. Voronka aptaręs pokalbių rezultatus su A. Cvikievičiumi. Priėję prie bendros nuomonės, jog dirva susitarimui esanti, abu parengę pagrindinio susitarimo projektą bei pažymą apie GLR Radą ir juos įteikę Lietuvos valdžiai⁹⁰. Spalio 25 d. A. Cvikievičius ir J. Voronka taręsi su K. Griniumi. Tos pačios dienos vakare jie buvę pakviesti į oficialią

⁸⁶ 1920 10 12 Lietuvos atstovo Latvijoje D. Zauniaus pranešimas užsienio reikalų ministerijai, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 72, l. 115.

⁸⁷ Ten pat.

⁸⁸ V. Zacharkos 1920 10 14 laiškas iš Rygos E. Ladnovui į Paryžių, ten pat, f. 582, ap. 2, b. 54, l. 434.

⁸⁹ Першы (інфармацыйны) сход Надзвычайнае дэлегацыі Б.Н.Р. м. Коўна 29 X 1920 г., ten pat, b. 49, l. 9–10.

⁹⁰ Ten pat.

Lietuvos ministrų sueiga, kurioje dalyvavę K. Grinius, užsienio reikalų ministro atstovas J. Šaulys, finansų ministras E. Galvanauskas, ministrų tarybos patarėjas T. Naruševičius ir gudų reikalų ministras D. Semaška. K. Grinius pasakęs gudams palankią prakalbą. A. Cvikievičius pareiškęs, jog turįs GLR vyriausybės įgaliojimus vesti derybas, apžvelgęs Gudijos politinę padėtį ir supažindinęs ministrus su susitarimo projektu. Bendras ministrų nusistatymas buvęs palankus. Tik T. Naruševičiui ir J. Šauliui gudų projekte užkliuvęs sienų klausimas. Todėl abiejų pusių susitarimu buvę nutarta atsiųsti į Kauną visą įgaliojimą derybų delegaciją. Telegrafu buvę susisiekti su V. Lastauskiu Rygoje. Spalio 28 d. K. Grinius buvęs painformuotas apie delegacijos atvykimą. Savo ruožtu J. Šaulys informavęs A. Cvikievičių, jog spalio 30 d. būsianti sudaryta lietuvių delegacija deryboms⁹¹. Spalio 29 d. gudų delegacija jau buvo Kaune ir turėjo savo pirmą posėdį, kurio turinį mes aukščiau pateikėme.

Delegacijos atvykimu vadinosi tai, jog prie Kaune buvusių J. Voronkos ir A. Cvikievičiaus prisidėjo V. Lastauskis, A. Holovinskis ir A. Ausianikas. Spalio 30 d. įvyko antras jos posėdis. Jo protokole užfiksuota, jog lietuviai jau sudarę savo derybų delegaciją, kurioje buvo užsienio reikalų viceministras P. Klimas, gudų reikalų ministras D. Semaška, užsienio reikalų ministerijos Politinio departamento direktorius B. Balutis ir tos pačios ministerijos Rytų skyriaus viršininkas J. Šaulys, su galimybe delegaciją papildyti kai kuriais seimo nariais⁹². Protokole užfiksuota, jog derybos prasideda.

Techninis protokolų pobūdis nesudarė sąlygų juose atsispindėti ne tik derybų niuansams, bet ir įvairiems rengiamo susitarimo aspektams bei jų motyvams. Ypač tai liečia pradinį pasitarimų etapą – J. Voronkos pokalbius su lietuvių valdžia iki spalio 25-osios, taip pat derybų laikotarpį nuo spalio 30-osios iki lapkričio 11-osios. Tačiau ir nesant to, remdamiesi bendru kontekstu ir kai kuriomis reikšmingomis detalėmis, matytume galimybę atlikti gana pagrįstus samprotavimus šiuo klausimu.

Nėra abejonės, jog Kauną gana greitai pasiekdavo informacija apie įvykius ne tik „Vidurinėje Lietuvoje“, bet ir į rytus nuo jos – už liepos 12 d. sutarties sienos. Iš tos informacijos sužinomi įvykiai turėjo būti vertinami jau ne tik kaip žalingi Lietuvai, bet tiesiog kaip keliantys tiesioginę grėsmę jos saugumui. Kitas dalykas, kad informacija, skirta visuomenei, dažnai būdavo gerokai iškraipyta. Bet tas iškraipymas tik stiprino grėsmės įspūdį. Pavyzdžiui, spalio 13 d. Varšuvos „Rzeczpospolita“ rašė: „Tai, kas įvyko Vilniuje ir kas turbūt turi įvykti Minske, griaua taikos pagrindus tuo laiku, kai ji dar nesudaryta“⁹³. Varšuvoje tomis dienomis sklاندę gandai, kad S. Bulak-Balachovičius jau užėmė Minską⁹⁴. Aišku, grėsmė tokiame kontekste pirmiausia turėjo būti suprantama kaip karinė ir trumpalaikė: svarbiausia buvo atlaikyti pirmą

⁹¹ Ten pat.

⁹² Други сход Надзвычайнае дэлегацыі Б.Н.Р. м. Коўна 30 XI 1920 г., ten pat, l. 12.

⁹³ O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 164.

⁹⁴ Ten pat.

eventualų koncentruotą L. Żeligowskio ir S. Bulak-Balachovičiaus smūgi, tolesnių karinių ir politinių įvykių raidos sėkmę paliekant priklausomą nuo sovietų – esant įsitikinusi, jog šie tebesilaiko liepos 12-osios sutarties. Todėl į pirmą vietą turėjo išskirti karinis santykių su gudais motyvas. Tačiau kartu, matyt, buvo suvokiamas ir politinis motyvas: nors sovietai ir lenkai pasirašė preliminarią taiką, o lenkai po to užėmė Minską, tai nebūtinai turi reikšti atnaujintus plačius karinius veiksmus, – paprasčiausiai sovietai gali taktiniais sumetimais dėl taikos atsisakyti ir Minsko su apylinkėmis, kaip kad atsisakė Dysnos ir Vileikos apskričių, leisdami padaryti koridorių. Šis scenarijus turėjo būti suvokiamas kaip pavojingiausias. Jau pats „Vidurinės Lietuvos“ pavadinimas piršo mintį, jog visai reali buvo ir „Rytinė Lietuva“, Minsko kantonas ar dar kaip kitaip vadinamas valstybinis darinys. Jeigu lenkai būtų sutikę jo ribose sujungti visas jų valdžioje atsidūrusias žemes ir ėmę jas diplomatijoje traktuoti taip, kaip jie ėmė traktuoti „Vidurinę Lietuvą“, jie būtų įgiję į savo rankas nemažą militarinį potencialą, tinkamą išnaudoti prieš etninę Lietuvą. Nors toks scenarijus neabejotinai būtų buvęs neilgalaikis, – turint omenyje J. Pilsudskio užsibrėžtų planų nepaliaujamą siekimą ir sovietinį Gudijos valstybingumą spalio 12-osios sutarties kontekste, tačiau su nenusipėjimais padariniais Lietuvos valstybingumui. Atsiminus J. Pilsudskio idėją maksimum, ne tik L. Żeligowskio, bet ir S. Bulak-Balachovičiaus dėmesys ir veiksmai būtų buvę nukreipti į vakarus, į Kauno pusę. Yra ir tai patvirtinančių autoritetingų nuomonių. M. Römeris teigia, jog „Vidurinė Lietuva“ buvo „tiksliai priemonė, tiksliai etapas, tiksliai ilgos ir nuoseklios žygių grandinės elementas, tos grandinės, iš kurios turėjo išdygti Rytų Dominijų Imperija“⁹⁵. M. Römeris plėtoja mintį, jog Lietuvai, sudarytai iš trijų sritinių „Lietuvų“, arba sritinių būsimos Lietuvos užuomazgų, būtent: vakarinės lietuviškosios, rytinės gudiškosios, trečiajai lenkiškajai „vidurinei“ tarpininkaujant, J. Pilsudskis skyrė būsimos Rytų Dominijų Imperijos nario vietą⁹⁶. Nors M. Römeris „Smetonos-Żeligowskio-Balachovičiaus“ kombinaciją, kritikuodamas J. Pilsudskį, pavadino karikatūra⁹⁷, O. Łatyszzonekas, atkreipdamas dėmesį į M. Römerio mintis, nuo savęs prideda, jog „viso užmojo politinės vertės kritiškas vertinimas negali užgožti paties jo įgyvendinimo fakto patvirtinimo“⁹⁸. O. Łatyszzonekas pateikia kitas dvi nuomones. Pirmiausia teigia, jog buvęs lenkų karininkas Stanisławas Lis-Błonskis savo veikale apie S. Bulak-Balachovičiaus karius paprasčiausiai rašęs, jog S. Bulak-Balachovičius buvo užsimojęs savo išvauduotas Gudijos teritorijas sujungti su gen. L. Żeligowskio „Vidurine Lietuva“⁹⁹. Paskui pateikia šiuolaikinio jauno lenkų istoriko Januszo Ciseko nuomonę, kuria

⁹⁵ M. R ö m e r i s, min. veik., p. 471.

⁹⁶ Ten pat, p. 472.

⁹⁷ Ten pat, p. 475.

⁹⁸ O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 165.

⁹⁹ Ten pat.

pastarasis sieja vienalaikius S. Bulak-Balachovičiaus ofenzyvą ir M. Butkiewicziaus kavalerijos reidą Kauno link, teigdamas, jog Minsko ir Kauno paėmimas būtų į J. Pilsudskio rankas atidavęs jau visus tris svarbiausius buvusios LDK miestus¹⁰⁰.

Tokios politinės grėsmės akivaizdoje Lietuvai galėjo pagelbėti sąjunga su antilenkiškai nusiteikusiais gudų veikėjais. Jau pats derybų su jais pradėjimas galėjo atlikti prevencinį S. Bulak-Balachovičiaus eventualios administracijos griovimo bei L. Želigowskio administracijos silpninimo vaidmenį. Pastarojo administracijoje, beje, buvo tik vienas gudas – V. Ivanauskis¹⁰¹.

Prolenkiškos gudų srovės pozicijose

Tuo laiku visai greta S. Bulak-Balachovičiaus operacijų srities – Slucko apylinkėse stichiškai kilo judėjimas, nelauktai galėjęs stiprinti ir lietuvių pozicijas. Slucko apylinkėse judėjimas kilo su GLR nepriklausomybės šūkiu. Prie jo ištakų stovėjo antilenkiškieji eserai, kurie nors ir nepalaikė kontaktų su V. Lastauskio vyriausybe, bet idėjiškai buvo jos vienminčiai. Slucko gudų tautinis komitetas atsirado jau 1918 m. vasarį¹⁰². Jame aktyviausią vaidmenį vaidino gudų eserų partija, atsiradusi suskilus socialistinei Hromadai. Slucke veikė vietinis eserų komitetas, į kurį įėjo P. Žaurydas, A. Pavliukievičius, V. Prokulievičius, V. Rusakas, M. Osviecimskis, Berdnikas¹⁰³. P. Žaurydas buvo Slucko gudų komiteto organizatorius. 1918 m. gruodį ir 1920 m. liepą bolševikai šį komitetą buvo išformavę, tačiau beveik legaliai jų valdžios sąlygomis veikė eserų komitetas¹⁰⁴. Tuo tarpu lenkų okupacijos sąlygomis 1919–1920 m. gudų tautinis komitetas vykdė savo lokalią ūkinę ir kultūrinę veiklą.

Lenkai, 1920 m. spalį puldami Minską, spalio 11 d. vėl užėmė ir Slucką. Čia vėl pradėjo veikti gudų tautinis komitetas, vadovaujamas P. Žaurydo. Buvo suorganizuota vietinė gudų milicija. Jai vadovavo karininkas J. Macelli's, kuris, 1920 m. pavasarį pasitraukęs iš Minsko, veikė Lietuvos gudų sluoksniuose¹⁰⁵. Iš pradžių tarp jo milicininkų ir lenkų karinės valdžios įvyko susidūrimų, tačiau suaktyvėjus kompromisinei S. Bulak-Balachovičiaus įtakai, konfliktas su lenkais aprimo. Eserai stengėsi kaip ir anksčiau vadovauti visam gudų judėjimui.

¹⁰⁰ Ten pat. M. Butkiewicziaus savo reidą organizavo, beje, daug vėliau, 1920 m. lapkričio 17–24 d., kai vyko lemiamos S. Bulak-Balachovičiaus kautynės su sovietų pajėgomis.

¹⁰¹ P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 318.

¹⁰² Я. Н а й д з ю к, *Беларусь учора і сяння*, Менск, 1943, с. 180.

¹⁰³ О. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 192.

¹⁰⁴ А. Г р ы ц к е в і ч, *Слуцкае паўстанне 1920 г. – збройны чын у барацьбе за незалежнасць Беларусі*, *Спадчына*, 1993, № 2, с. 4–5.

¹⁰⁵ О. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 195.

Pilsudskininkams buvo svarbu pajungti savo įtakai Slucko judėjimo S. Bulak-Balachovičiaus pajėgas. Spalio 20 d. spalio 12-osios preliminarinį susitarimą ratifikavus Sovietų Rusijai, o spalio 21 d. – Sovietų Ukrainai, spalio 22 d. tą patį atliko ir Lenkijos seimas¹⁰⁶. Tai reiškė, jog toliau jį pažeidinėti, kariaujant pačios Lenkijos jėgomis, taip lengvai nebus įmanoma. Pagrindinis J. Pilsudskio plano vykdymas buvo pavestas S. Bulak-Balachovičiaus daliniams, kurie buvo ne mažiau tuo suinteresuoti, nes, norėdami toliau kariauti ratifikavus spalio 12 d. susitarimą, iki lapkričio 2 d. turėjo susikurti naują dislokacijos vietą sovietinėje Gudijos teritorijoje už spalio 12 d. susitarimo linijos.

Taigi į Slucką atvykus anksčiau minėto prolenkiškos Gudų politinio komiteto nariams P. Aleksiuikui, R. Ostrovskiui, A. Levickiui ir V. Adamovičiui, padėtis ėmė keistis. Į jų pusę perėjo dalis vietinių veikėjų su eseru A. Pavliukievičiumi. 1920 m. lapkričio pradžioje P. Žaurydui išvykus į Varšuvą derybų su Aukščiausiosios Rados veikėjais, vietinė prolenkiška grupė tautiniame komitete paėmė viršų papildomai kooptavusi į jį savo veikėjus. Buvo prieita iki atviro konflikto, kurį turėjo išspręsti Slucko žemės gudų suvažiavimas¹⁰⁷. Slucko atveju lapkričio pradžios situacijoje nė vienai gudų politinei grupei nebuvo užtikrinta šio judėjimo parama. Gudų susiskaidymas orientacijų pagrindu pasireiškė ir platesnėje visuomenėje. Tačiau suinteresuotos užsienio jėgos čia galėjo matyti ir savotišką naudą – aktyvūs priešininkų veiksmai irgi buvo neutralizuojami. Kartu žlugo lenkų mėginimas konsoliduoti tam tikrą gudų judėjimo dalį. Tačiau tai galutinai išaiškėjo tik lapkričio viduryje.

Tuo tarpu lapkričio 7 d., taigi lietuvių deryboms su V. Lastauskio delegacija einant prie pabaigos, Turove įvyko Gudų politinio komiteto civilinės valdžios perėmimo iš S. Bulak-Balachovičiaus rankų išskilmės. Atvyko apylinkių gyventojų delegacijos, turgaus aikštėje buvo išrikiuoti gudų daliniai. S. Bulak-Balachovičius prie gudų tautinės vėliavos prisiekė, jog „nesudės ginklų, kol neišlaisvins gimtojo krašto iš uzurpatorių“¹⁰⁸. Po to buvo išžygiuota į frontą prieš bolševikus. Prasidėjo aktyvūs S. Bulak-Balachovičiaus grupuotės kariniai veiksmai. Tuo tarpu dokumente, kuriame, kaip atrodo, atsispindi minėtų P. Žaurydo konsultacijų Varšuvoje su Aukščiausiosios Rados atstovais turinys, tarp sluckiečių veiklos plano punktų figūroja tokie teiginiai kaip „glaudus ryšys su Vidurine Lietuva“ bei „kontaktas su Balachovičiumi“¹⁰⁹. Atrodo, jog net Slucko eserai praktiškai buvo pradėję tolti nuo V. Lastauskio pozicijų.

Tačiau nepaisant militarinio pranašumo gana greitai išryškėjo politinis prolenkiškos partijos silpnumas. Lapkričio 12 d., puolimo metu, S. Bulak-Balachovičius su Gudų politinio komiteto veikėjais atvyko į Mozyrių. Po kelių dienų S. Bulak-Balachovičius

¹⁰⁶ J. K u m a n i e c k i, min. veik., p. 55.

¹⁰⁷ Н. С т у ж ы н с к а я, Як случакі баранілі свой дом, *Голас Радзімы*, Мінск, 1995, № 1, с. 4.

¹⁰⁸ О. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 172.

¹⁰⁹ Slucko akcija. Užrašai, *LCVA*, f. 582, ap. 2, b. 38, l. 109–110.

čia paskelbė, jog nepripažįsta nei V. Lastauskio vyriausybės Kaune, nei A. Luckievičiaus vyriausybės Varšuvoje¹¹⁰. Gudų politinis komitetas buvo paverstas GLR vyriausybe. Komiteto vadovas V. Adamovičius buvo paskirtas premjeru, jo pavaduotojas P. Aleksiukas – vicepremjėru ir užsienio reikalų ministru. J. Senkievičius paėmė finansų pramonės ir prekybos ministro pareigas, R. Ostrovskis – švietimo, o plk. Bielaževas – karo ministro pareigas. S. Bulak-Balachovičius turėjo tapti Gudų valstybės Viršininku¹¹¹. Tokie pasikeitimai pirmiausia reiškė, jog Aukščiausiosios Rados atstovai, kurie stengėsi toliau vykdyti A. Luckievičiaus vyriausybės funkcijas, buvo nušalinti nuo prolenkiškos GLR kūrimo. Neaišku, kokią įtaką tam padarė lenkai ir pats J. Pilsudskis, tačiau tokia veiksmų logika buvo dviprasmiškos pastarojo nuostatos gudų politikų atžvilgiu tęsinys. Kaip minėta, dar prieš L. Želigowskio akciją J. Pilsudskis Varšuvoje tarėsi su gudais dėl vyriausybės sudarymo. Tartasi kaip tik su „aukščiausiųjų“ atstovais: V. Ivanauskiu, B. Taraškievičiumi, L. Dubejkovski. Jiems buvę pažadėta būsįmąjį valstybinį darinį pavadinti „Vakarų Gudija“. Tačiau pažadų J. Pilsudskis neištesėjęs – atsiradusi „Vidurinė Lietuva“, buvusi pakeista žadėtoji vyriausybės sudėtis ir atsišaukimų turinys, – teigė tas pats B. Taraškievičius¹¹².

Kitas dviprasmiško elgesio istorijoje momentas susijęs su Gudų karinės komisijos veikla. Šios komisijos ištakos siekia 1919 m. birželį, kai lenkų okupacijos sąlygomis buvo įkurta Gudų karinė organizacija, kurios tikslas buvo gudų kariuomenės suorganizavimas¹¹³. Lenkai, turėdami savų išskaičiavimų kare su sovietais, tokių ketinimų atžvilgiu buvo nusiteikę gana palankiai. Po 1919 m. rudens J. Pilsudskio – A. Luckievičiaus konsultacijų su lenkų valdžia tų metų spalio 22 d. oficialiai įteisino Gudų karinę komisiją. Jos veiklą lenkų valdžia reglamentavo taip, jog pagrindinis uždavinys tapo ne kariuomenės organizavimas, o karininkų kadru rengimas¹¹⁴. Po 1920 m. Varšuvos kautynių rugsėjo mėnesį komisijos veikla V. Ivanauskiu, A. Trepkos, B. Taraškievičiaus pastangomis buvo atnaujinta. Lodzėje vėl imta rengti karininkų kadrus, čia atsiųsti kursantai iš Slucko. Tačiau į karinius veiksmus Gudijos teritorijoje 1920 m. pabaigoje komisijai priklausančių formuočių Lenkijos valdžia taip ir neišleido¹¹⁵.

Dar vienas dviprasmiškos lenkų politikos aspektas sietinas su tarptautine politika ir yra pajėgus tą dviprasmiškumą iš dalies paaiškinti. Kaip jau minėta, Rusijos „baltieji“ besąlygiškai atmesdavo Lenkijos rytines teritorines pretenzijas. J. Pilsudskiui reikėjo tokio „baltųjų“ politiko, kuris būtų linkęs tartis su Lenkija tuo klausimu,

¹¹⁰ O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 178.

¹¹¹ Ten pat.

¹¹² Ten pat. O. Ł atyszzoneko cituojamas B. Taraškievičiaus pasakojimas ir mūsų 68 ir 69 nuorodose minimas dokumentas kai kuriomis detalėmis papildo vienas kitą informacijos atžvilgiu.

¹¹³ O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 121.

¹¹⁴ Ten pat, p. 126–127.

¹¹⁵ Ten pat, p. 142.

turint omenyje, jog Prancūzija teikė prioritetą daugiau „baltajai“ Rusijai negu Lenkijai. Reikalingas derybų partneris buvo rastas – Borisas Savinkovas, reprezentuojantis vadinamąją „Trečiąją Rusiją“ – ne bolševikinę ir ne monarchistinę¹¹⁶. S. Bulak-Balachovičius, vienintelis iš Lenkijoje buvusių „baltųjų“ generolų nebuvo monarchistas. J. Pilsudskui spaudžiant ir tarpininkaujant, dar 1920 m. rugpjūčio 27 d. S. Bulak-Balachovičius pripažino B. Savinkovo politinę valdžią¹¹⁷. Bolševikams žygiuojant iki Vyslos ir atgal, S. Bulak-Balachovičiaus daliniai kovojo Lenkijos armijos sudėtyje. Nėra jokių duomenų apie tuo metu kokius nors jų ryšius su gudų politiniais veikėjais: tiek pačiam J. Pilsudskui, tiek apskritai Lenkijos politikams svarbiausia buvo su B. Savinkovo ir S. Bulak-Balachovičiaus pagalba užtikrinti saugesnę nišą prasidėjusio Antantės šalių P. Vrangelio protegavimo kontekste. Pačiam S. Bulak-Balachovičiui, kaip galima spręsti iš jo poelgių, kariniai reikalai visada ėjo pirma politinių¹¹⁸. Turėdamas savo kaip karo vado asmeninių didybės ambicijų, jis svajojo ir apie visos Rusijos išlaisvinimą iš bolševikų. Preliminarinės Rygos taikos sutarties pasirašymo metu, kaip atrodo, J. Pilsudskio ir nuosaikiųjų lenkų politikų nuomonės dėl tolesnio S. Bulak-Balachovičiaus panaudojimo išsiskyrė. J. Pilsudskis sumanė S. Bulak-Balachovičių išnaudoti gudiškame kontekste, tuo tarpu nuosaikieji linko dėl taikos su sovietais visai atsisakyti jo paslaugų¹¹⁹. Kompromisinis sprendimas, atrodo, buvo rastas suteikus prioritetą Lenkijos užsienio politikos specialistams. Antantės šalys buvo nepatenkintos, kad Lenkija ruošiasi pasirašyti taiką su sovietų Rusija tuo metu, kai jos deda visas pastangas, kad P. Vrangelis laimėtų. Ypač Antantė reikalavo lenkus laikyti sukausčius bolševikų pajėgas Vakarų fronte¹²⁰. Tuomet lenkai nutarė taiką su Sovietų Rusija vis dėlto pasirašyti, o jos pajėgų kaustymo uždavinį pavesti tokiems „svetimiams“ veikėjams kaip S. Petliūra, S. Bulak-Balachovičius¹²¹. Kartu buvo siekiama kompromiso su P. Vrangeliu. Manyta, jog labai tikėtino tuo metu eventualaus jo laimėjimo atveju Rygos sutarties sienas vėl reikės persvarstyti su „baltųjų“ atstovais. Iš čia ir endekų teritorinis nuolaidumas bolševikams Rygoje.

¹¹⁶ Ten pat, p. 159.

¹¹⁷ Ten pat, p. 160.

¹¹⁸ Plačiau apie S. Bulak-Balachovičiaus veiklą 1918–1920 m. I pusėje: A. H r y c k i e w i c z, Generał Stanisław Bułak-Bałachowicz jako wojskowy dowódca i działacz polityczny (lata 1918–1920), *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*, Toruń, 1996, p. 437–446.

¹¹⁹ Spalio 12 d. S. Bulak-Balachovičiaus kariai gavo įsakymą pasikrauti į vagonus ir laukti tolesnių karinės vadovybės nurodymų. Įsakymas nebuvo įvykdytas bijantis būti išsiųstiems į Lenkijos gilumą ir internuotiems. O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 164. Minimas faktas leistų manyti, jog S. Bulak-Balachovičiaus įtarumas, atsiradęs dėl žinomo lenkų politikų nuomonių išsiskyrimo taikos su sovietais atžvilgiu, sutrukdė J. Pilsudskui įgyvendinti planus Minsko atžvilgiu.

¹²⁰ A. S r e b r a k o w s k i, min. veik., p. 44; П. О л ь ш а н с к и й, min. veik., p. 147, 158.

¹²¹ П. О л ь ш а н с к и й, min. veik., p. 157.

Tą pačią spalio 12 d., kai buvo pasirašyta Rygos sutartis ir S. Bulak-Balachovičius sudarė sutartį su P. Aleksiuko veikėjais, įvyko pasitarimas pas B. Savinkovą, kuriame dalyvavo pastarojo šalininkai S. Bulak-Balachovičius ir P. Vrangelio pasiuntinys generolas P. Machrovas. Tada buvo sutartas toks dalinių prieš bolševikus išdėstymas: prie P. Vrangelio kairiajame sparne Ukrainoje šliesis S. Petliūros daliniai, už jo – B. Savinkovo atstovo generolo B. Permikino ir galiausiai Gudijoje – S. Bulak-Balachovičiaus daliniai¹²². Ukrainiečių nacionalisto S. Petliūros vaidmenį šioje kombinacijoje laikytume pabrėžtinai militariniu konjunktūriniu. Taigi Lenkija, pasirašydama taiką su sovietais, galėjo realiai dalyvauti Antantės žygyje prieš juos, susisiekdama su P. Vrangeliu jo kairiajame sparne. Lenkijos kariuomenės buvimas minėtų grupuočių užnugaryje turėjo būti jų sėkmės garantas bent pradiniam kovų etape.

Dėl šių priežasčių lenkų valdžiai buvo daug parankiau proteguoti ir eksploatuoti universalus pavaldumo ir priklausomumo S. Bulak-Balachovičiaus valdžią, negu Gudijos nepriklausomybei angažuotą Aukščiausiąją Radą. To universalumo persiėmė ir Gudų politinis komitetas. Tai liudija ir gana prieštaringas trijų telegramų, pasiųstų spalio 25 d. S. Bulak-Balachovičiui perėjus Rygos sutarties sieną, turinys¹²³. Gudų telegramoje B. Savinkovui ir S. Bulak-Balachovičiui kalbama apie nepriklausomą Gudiją, sujungtą broliškais ryšiais su Rusija ir Lenkija. Antroje telegramoje S. Bulak-Balachovičius informuoja J. Pilsudskį, jog pradėjo kovą už nepriklausomą Gudiją. Trečioje, adresuotoje J. Pilsudskiui ir P. Vrangeliui, S. Bulak-Balachovičius ir B. Savinkovas pripažįsta nominalią P. Vrangelio viršenybę, informuoja, jog pradėta bendra kova dėl nepriklausomos Gudijos, mini ne tik pastarąją, tačiau ir demokratinę Rusiją bei Tautų Sąjungą¹²⁴.

Šnekant apie prolenkiškos partijos nevienalytiškumą, vertėtų paminėti, jog dar tik S. Bulak-Balachovičiui ruošiant savo žygį tokie Gudų politinio komiteto veikėjai kaip V. Adamovičius ir A. Levickis, vykdydami savarankišką liniją, padėjo pagrindą vėlesnei garsiai atskirai antisovietinei „Žaliojo ažuolo“ organizacijai. Organizacijos kūrimas iš pradžių buvo motyvuojamas ideologinio pagrindo S. Bulak-Balachovičiaus būriams suteikimu¹²⁵.

Gudų orientacijos posūkis

Gilindamiesi į sutarties sudarymo aplinkybes ir dėstydami pastebėjimus, iki šiol į pačią sutartį ir visus įvykius žvelgėme iš Lietuvos pozicijų. Tačiau suprantama, jog

¹²² O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 163–164; П. О л ь ш а н с к и й, min. veik., p. 160.

¹²³ O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 171.

¹²⁴ Ten pat.

¹²⁵ Ten pat, p. 214.

jei gudai sutiko sudaryti sutartį, ji buvo ir jiems kažkuo naudinga. Jau esame pastebėję V. Lastauskio grupuotės pozicijas sustiprinantį sutarties vaidmenį. Tačiau stipriausias postūmis susitarimo link ir gudų atveju ieškotinas Rygos taikos aspektuose.

Minėjome, jog lenkų ir sovietų taikos derybose sprendėsi tolesnis Gudijos likimas. Gudų veikėjų dauguma Rygoje buvo susirinkę ryšium su minėta ilgalaikė Baltijos šalių konferencija. Nors į ją dėl Lietuvos pozicijos, buvusios iki L. Želigowskio veiksmų, gudai nebuvo išleisti, jie Rygoje pasiliko ilgesnį laiką. Pagaliau neturėjo motyvų skubėti kur nors išvykti. Kaimynės šalys tuo laikotarpiu nebuvo suinteresuotos aktyviai panaudoti gudų veiksmų savo užsienio politikoje arba tiesiog jį ignoravo. Šis apibūdinimas taikytinas pirmiausia Lietuvai, liepos 12-osios sutartimi gausiai Vilnių ir Gardiną ir, suprantama, nenorėjusiai rytinių teritorijų priklausomumo persvarstyti su gudais. Panašiai ir Latvija, 1920 m. rugpjūčio 11 d. pasirašiusi taiką su Sovietų Rusija, nenorėjo rytinės Latgalos priklausomybės persvarstyti su gudais. Sovietų Rusija ir Lenkija apskritai labiau pasikliovė ginklu, o ne diplomatija. Tačiau rugpjūčio pabaigoje atsiritęs iki Gudijos prieigų frontas sustojo. Mėnesį iki rugsėjo pabaigoje atsinaujinusio lenkų puolimo buvo neaiški padėtis, kurioje niekas, netgi kariaujančių pusių atstovai neturėjo supratimo, kaip įvykiai klostysis toliau. Iš Minsko retkarčiais atklysdavo užuominos apie ten vykstančias lenkų ir sovietų kompromiso paieškas, kurių nebuvo galima laikyti sėkmingomis. Vis dėlto lenkų ir sovietų kontaktas išliko, ir tai galbūt galėjo liudyti apie netolimą atviro konflikto baigtį. Ir pati kontakto vieta rugsėjo viduryje buvo perkelta kaip tik į Rygą, kur „nuobodžiavo“ gudų politikai. Aišku, čia tuoj prasidėjo sujudimas.

Gudija vis dar buvo bolševikų valdžioje. Su jais santykius epizodiškai palaikė gudų kairieji eserai su P. Bodunova, tačiau iš tikrųjų tai lietė tik tą laiką, kai buvo kartu kovojama prieš lenkų okupaciją. 1920 m. balandį šiam tikslui bolševikai gudų eserams netgi išskyrė 250 000 rublių¹²⁶. Eserai vylėsi, jog galės dalyvauti numatytos atkurti sovietinės Gudijos valdyme. Tačiau 1920 m. liepą išviję lenkus, bolševikai grįžo prie jiems būdingos bekompromisės politikos kitų partijų atžvilgiu, paremtos represijomis. Su bolševikais toliau bendradarbiavo tik buvusių gudų komunistų sekcijų RKP(b) sudėtyje nariai, vadovaujami A. Červiakovo¹²⁷.

Tokioje situacijoje vienintelė racionalesnė išeitis gudų politikams buvo savo vilčių siejimas su Lenkijos veiksniu. Atrodo, V. Lastauskis ryžosi pamėginti užmegzti kontaktą su Lenkijos atstovais Baltijos šalyse, nors ir buvo nusivylęs ankstesne lenkų valdžia Gudijoje. Kontaktą skatino ir minėtas jo šalininkų suartėjimas su Aukščiausiaja Rada, bei pastarosios atstovo K. Tereščenkos, atvykusio tais pačiais tikslais, kaip ir V. Lastauskis, tarpininkavimas. Tačiau šis kontaktas nenusisėkė, matyt, tiek dėl išankstinio V. Lastauskio nusistatymo, tiek dėl asmeninio lenkų atstovo L. Wasilewskio

¹²⁶ И. К о в к е л ь, Э. Я р м у с и к, min. veik., p. 376–377.

¹²⁷ Ten pat, p. 380–381.

elgesio¹²⁸. Vis dėlto nusiteikimas užmegzti kontaktą liko: rugsėjo 7 d. V. Lastauskis kreipėsi į Lenkijos užsienio reikalų ministeriją su prašymu pripažinti GLR¹²⁹. Atsakas buvo lenkų užimta laukimo pozicija. Prasidėjus preliminariems lenkų ir sovietų pasitarimams Rygoje, lenkai sutiko į juos įsileisti gudų atstovą J. Čerepuką¹³⁰. Gudai vylėsi, jog Lenkija bus suinteresuota įkurti buferinę gudų valstybę, skiriančią ją nuo Sovietų Rusijos. Iki rugsėjo 27 d. J. Čerepukas kaip stebėtojas jau buvo dalyvavęs aštuoniuose lenkų ir sovietų posėdžiuose, šnekėjęs su lenkų atstovu L. Wasilewskiu. Šiam išreiškęs pageidavimą, jog būsimoji GLR siena eitų ne tik 1772 m. Respublikos sienomis, bet ir prijungtų Smolensko apylinkes. Be to, išreiškęs pageidavimą pradėti tarpvyriausybines gūdų ir lenkų derybas, L. Wasilewskis pažadėjęs apie tai pakalbėti su delegacijos vadovu J. Dąbskiu¹³¹. Kokia buvo tikroji lenkų pozicija, mes jau minėjome.

Gudai rugsėjo 28 d. sudarė ir patvirtino delegaciją savo, kaip suinteresuotai pusei, oficialiai išitraukti į taikos derybas; matyt, J. Čerepuko informacija nuteikė optimistiškai dėl Lenkijos paramos¹³². Bet lenkų ir sovietų derybos kaip tik tuo metu perėjo į slaptą fazę. Lenkai pasistengė šiam laikotarpiui neutralizuoti gudų politikų veiksmus: vis dėl tų pačių W. Kamienieckio ir L. Wasilewskio prielankumo spalio 2 ir 4 d. įvyko lenkų ir gudų politikų pasitarimai, bet jie rezultatų nedavė¹³³. Lenkai prašė gudus kol kas nepateikti oficialių reikalavimų, pageidavo vieningo gudų politinio centro, dalyvaujant Aukščiausiajai Radai¹³⁴. Lenkai jau ir taip turėjo rūpesčių su S. Petliūros ukrainiečiais, kurie dalyvavo derybose lenkų puseje ir kurių rėmimo sovietų reikalavimu reikėjo atsisakyti¹³⁵. Tačiau spalio 6 d. lenkų iniciatyva surengtame susitikime su gudais paaiškėjo apie spalio 5 d. per preliminarinį lenkų ir sovietų susitarimą¹³⁶. J. Pilsudskio šalininkai, likdami ištikimi savo principams, dar bandė

¹²⁸ Справа Вацлава Ластоўскага (Публ. І. Міхнюк, Э. Ліпецкіў), *Маладосць*, 1993, № 8, с. 211–212. V. Lastauskis teigė, jog L. Wasilewskis jo paklausęs, kam V. Lastauskio šalininkai įžeidę S. Bulak-Balachovičių, po to siūlęs mandatus perduoti Aukščiausiajai Radai. V. Lastauskis prisiminė pokalbį palikus nemalonų įspūdį.

¹²⁹ Міністру Міжнародных Спраў Ураду Рэчыспалітай Польшкай 1920 09 07, *LCVA*, f. 582, ap. 1, b. 7, l. 74.

¹³⁰ J. Čerepuko 1920 09 19 pranešimas V. Lastauskiui, ten pat, ap. 2, b. 54, l. 319.

¹³¹ J. Čerepuko 1920 09 27 pranešimas V. Lastauskiui, ten pat, l. 320.

¹³² Пратакол агульнага Сходу Прэзідыуму Рады Беларускай Народнай Рэспублікі з Радай Міністраў Рэспублікі. 28 верасьня 1920 году м. Рыга, ten pat, l. 323.

¹³³ Пратакол 2-го засяданья Дэлегацыі Б.Н.Р. на Мірную Канфэрэнцыю ў м. Рызе за 4 10 1920, ten pat, ap. 1, b. 8, l. 18–19. Susitikimai su lenkais prasidėjo tarpininkaujant Latvijos užsienio reikalų ministrai Z. Mejerovicui. Pirmame susitikime (su W. Kamienieckiu) dalyvavo V. Lastauskis, A. Cvikievičius, A. Ausianikas. Antrame – tie patys gudai, o lenkų puseje – L. Wasilewskis, W. Kamienieckis, Abezerskis ir Krzyżanowski.

¹³⁴ Ten pat.

¹³⁵ J. K u m a n i e c k i, min. veik., p. 47–48.

¹³⁶ Пратакол 5-го засяданья Дэлегацыі Б.Н.Р. на Мірную Канфэрэнцыю ў Рызе за 8 10 1920, *LCVA*, f. 582, ap. 1, b. 8, l. 31. Dalyvavo tie patys asmenys, kaip ir susitikime spalio 4 d.

šiam susitikime kalbėtis su V. Lastauskio grupute dėl tolesnių veiksmų derinimo¹³⁷. Tačiau daugiau susitikimų neužfiksuota. Po kelių dienų buvo sužinota apie L. Želigowskio veiksmus. Kontaktas aiškiai nutrūko.

Stebėtoją iš gudų tarpo turėjo ir kita Rygos derybų pusė – sovietai. Sovietinė Gudija derybose oficialiai nebuvo atstovaujama. Bolševikai jos revkomo Minske vardu įgaliojimus perdavė oficialiai Maskvos delegacijai¹³⁸. Tas pats gudų komunistas ir Minsko revkomo narys A. Červiakovas buvo nusiųstas į Rygą stebėtojo teisėmis. Jis pats išsitarė: „Pažymiu visiškai aiškiai, jog Gudija derybose nedalyvauja jokių pavidalu“¹³⁹. Netgi jis buvo priblokštas visišku sovietų nesiskaitymu su gudų interesais ir pareiškė, jog jei ne partinė drausmė, iš Rygos jis būtų pabėgęs¹⁴⁰. V. Lastauskio šalininkai užmezgė kontaktus ir su juo. Spalio 1–6 d. su A. Červiakovu pokalbius vedė A. Ausianikas ir A. Holovinskis¹⁴¹. Į jų klausimus dėl derybų ir galimo Gudijos padalijimo A. Červiakovas atsakinėjo irgi esąs tik stebėtojas. Šioje vietoje pastebėtume, jog Ukraina sovietų delegacijoje turėjo visateisį savo atstovą D. Manuiskį.

Sovietams ir lenkams susitarus, gudai turėjo pasijusti patekę į prasčiausią padėtį: visos jų planuotos GLR teritorijos pasidalijimas tarp kaimynų buvo įteisintas tarp-tautinėmis sutartimis. Tačiau L. Želigowskio veiksmai vėl keitė padėtį ir suteikė viltį suktis iš susidariusios padėties einant išvien su lietuviais.

Buvo dar vienas argumentas už tai, kad gudams reikia dėtis su Lietuva. Tas argumentas labai paprastas ir niekada neprarandantis aktualumo – tai pinigų trūkumas. Atrodo, jog šiuo požiūriu V. Lastauskio vyriausybės padėtis 1920 m. rudenį buvo ypač prasta. „Pas mus nė grašio. Aš jau viską, ką buvo galima parduoti, pardaviau“, – rašė V. Lastauskis 1920 m. rugsėjį E. Ladnovui į Paryžių¹⁴². Arba vėl V. Zacharka: „Mes priėjome, galima sakyti, iki taško. Toliau absoliučiai nėra iš ko pragyventi <...> Kiekvienas išeis kas sau...“¹⁴³ Todėl lapkričio 11 d. sutarties su Lietuva penktas paragrafas, kuriuo Lietuvos vyriausybė pažadėjo gauti gudų vyriausybei paskolą užsienyje, šiuo atžvilgiu turėjo atrodyti tikras išsigelbėjimas.

Lapkričio 11 d. susitarimas „antiželigovskinės“ politikos kontekste

Žvelgdami į 1920 m. lapkričio 11 d. lietuvių ir gudų sutartį iš istorinės perspektyvos ir žinodami, jog joje numatytas plebiscitas niekada neįvyko, o pati sutartis

¹³⁷ Ten pat.

¹³⁸ *Знешняя палітыка Беларусі, с. 195.*

¹³⁹ Ten pat, p. 198.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 197.

¹⁴¹ Пратакол 5-го засяданья Дэлегацыі Б.Н.Р. на Мірную Канфэрэнцыю ў Рызе за 8 10 1920, LCVA, f. 582, ap. 1, b. 8, l. 32.

¹⁴² V. Lastauskio 1920 09 12 laiškas iš Rygos E. Ladnovui į Paryžių, ten pat, ap. 2, b. 54, l. 343.

¹⁴³ V. Zacharkos 1920 09 22 laiškas iš Rygos E. Ladnovui į Paryžių, ten pat, l. 375–376.

akivaizdaus iš jos laukiamo antilenkiško efekto neatnešė, nejučia gausių to laikotarpio istorinių įvykių grandinėje imame ieškoti momentų, kuriuose įvykių tėkmė pasuka viena iš kelių labai apčiuopiamų jai atsivėrusių alternatyvų. Imame ieškoti tikėdami, si, jog atrasime momentą, nuo kurio galėjo pradėti rutuliotis Lietuvai daug palankesnis scenarijus. Tokios paieškos paskatą dar labiau stiprina žinojimas, jog nagrinėjamosios sutarties laikotarpis – tai visą laiko tarpą tarp pasaulinių karų neišspręstosios Vilniaus bylos aklavietės pradžia, o nagrinėjamosios sutarties aplinkybės – politikos, atvedusios Vilniaus bylą į tokią padėtį, sudėtinė dalis. Pastaruoju atveju turėtume reikalą su platesniu istoriniu kontekstu.

Neabejotinai visus sutarties sudarymo motyvus naudingumo Lietuvai požiūriu sieja vienas bendras bruožas: visi jie vienaip ar kitaip turėjo padėti Lietuvai išbristi iš situacijos, į kurią ji pakliuvo po Želigowskio veiksmų¹⁴⁴.

Čia dar kartą reikia grįžti prie plebiscito reikalų. Įdomiausia, jog suinteresuotoms šalims plebiscito idėją bus pametęjęs pats L. Želigowskis, iškart po Vilniaus užėmimo į Kauną siųsčioje telegramoje teigdamas, jog ginčytinus klausimus su Lietuva norįs spręsti taikiai, plebiscito būdu¹⁴⁵. Ir tada 1920 m. spalio 11 d. įvyko Lietuvos Ministrų Kabineto posėdis. Jame dalyvavo premjeras K. Grinius, užsienio reikalų viceministras P. Klimas, krašto apsaugos ministras K. Žukas, švietimo ministras

¹⁴⁴ Labiausiai tikėtinas buvo militarinio lapkričio 11 d. sutarties aspekto išnaudojimas. Dėl gudų kariuomenės formavimo ir panaudojimo Lietuvos gynybai prie sutarties antro paragrafo buvo numatyta atskira sutartis. Tos sutarties projektas, parengtas A. Ausianiko, numatė laipsnišką šios kariuomenės perėjimą prie GLR išlaikymo atsižvelgiant į „savos teritorijos užėmimą“. A. Ausianiko projektas buvo pateiktas 1920 m. lapkričio 19 d., *Знешняя палітыка Беларусі*, c. 218. Čia vėlgi peršasi mintis, jog Lietuva buvo labiau suinteresuota ne gudų dalinių kūrimu, o gudų karinio veiksnio neutralizavimu. Lapkričio 11 d. susitarimo signataras A. Ausianikas buvo žinomas kaip minėtos prolenkiškos Gudų karinės komisijos vienas iš organizatorių, įėjęs į 1919 m. spalio 22 d. J. Pilsudskio patvirtintą tos komisijos sudėtį. Tačiau vėliau lenkų žvalgybos įtartas ryšiais su eserų partija bei palankumu sovietams, todėl 1920 m. rugpjūčio 23 d. iš komisijos pasitraukė. O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 126, 132–133, 139, 141. Į lietuvių pusę perėjo veikėjas, gerai orientavęsis kariniuose gudų–lenkų ryšiuose, bei turėjęs įtaką savo buvusiems bendradarbiams. Tuo tarpu minėtos S. Bulak-Balachovičiui padėti atsiųstosios 2-osios Minsko divizijos, kurioje buvo daug gudų ir kurios kariai konfliktavo su tikraisiais balachoviečiais (O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 168–169) vadas plk. M. Mikosza su savo kariais planavo per Minską atvykti į Vilnių ir prisijungti prie gen. L. Želigowskio. O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 175. Vadinasi, pavojų Lietuvai S. Bulak-Balachovičiaus veiksmų arena kėlė kur kas didesnę nei teorinį. Galbūt tokie asmenys kaip A. Ausianikas čia galėjo eventualiai pagelbėti. Kitas toks, gal net svarbesnis asmuo buvo Gudų karinės-diplomatinės misijos Rygoje šefas K. Jezovitovas, savo pareigas ėjęs ir A. Luckievičiaus, ir V. Lastauskio vyriausybės laikotarpiu. Jis 1919–1920 m. sandūroje buvo nemažai bendravęs su S. Bulak-Balachovičiumi ir lėmęs pastarojo grupuotės įtraukimą į kuriamos GLR kariuomenės sudėtį. O. Ł a t y s z o n e k, min. veik., p. 147–150. Būdinga, kad 1920 m. spalio pabaigoje S. Bulak-Balachovičiaus grupuotės įtraukimo į GLR kariuomenės sudėtį aplinkybės atkreipė V. Lastauskio dėmesį. Spalio 21 d. K. Jezovitovas atsiuntė V. Lastauskiui tas aplinkybes liečiančius popierius. K. Jezovitovo 1920 10 21 raportas V. Lastauskiui, *LCVA*, f. 582, ap. 2, b. 54, l. 420. Tai sietina su prasidėjusiais lietuvių ir gudų pokalbiais.

¹⁴⁵ P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 308.

K. Bizauskas, žemės ūkio ir valstybės turtų ministras J. Aleksa, susisiekimo viceministras S. Grinkevičius, generalinio štabo viršininkas plk. Kleščinskis, ministras be portfelio gaudų reikalams D. Semaška, teisingumo ministras V. Karoblis, vidaus reikalų ministras R. Skipitis¹⁴⁶. P. Klimas pranešė apie L. Želigowskio pasiūlymus. Vyriausybė balsavimu nutarė į L. Želigowskio pasiūlymus neatsakinėti¹⁴⁷. Prieš tokį nutarimą balsavo tik pats premjeras K. Grinius ir V. Karoblis. Taip buvo padėtas pagrindas visai vėlesnei laikysenai dėl L. Želigowskio. Pastarojo administracija spalio 16 d. nutarė ginklų priminti Lietuvai apie savo egzistavimą¹⁴⁸. Lietuva atsakė jėga, spalio 18 d. pradėdama kontrpuolimą¹⁴⁹. Šiam nenusisėkus, spalio 25 d. „Vidurinės Lietuvos“ valdymo komisija į Kauną vėl pasiuntė pasiūlymą derėtis ir užbaigti karo veiksmus¹⁵⁰. Tačiau Lietuva vėl nieko neatsakė¹⁵¹ – ji tiesiog juridiškai ignoravo „Vidurinės Lietuvos“ darinį. Užtat Lietuva nuo spalio 9 d. protesto notomis dėl L. Želigowskio veiksmų užvertė ir Antantės, ir Tautų Sąjungos atstovus¹⁵². Jose agresijos kaltininke buvo nurodoma ne „Vidurinė Lietuva“, o Lenkijos valstybė. Kitaip tariant, Lietuva vienareikšmiškai juridiniu oponentu norėjo matyti Lenkijos valstybę. Nemažas pastangas šia linkme dėjo Lietuvos atstovas Tautų Sąjungoje A. Voldemaras. Tuo tarpu, nepaisant nuomonių įvairovės Lenkijos viduje, pastarosios diplomatija oficialiai deklaravo visai kitokį santykį su „Vidurine Lietuva“. Lenkija ją pripažino atskira valstybe, į Vilnių atsiuntė savo atstovą¹⁵³. Jau spalio 9 d. Lenkija painformavo savo atstovą Paryžiuje apie Želigowskio veiksmus ir prašė paaiškinti apie tai Prancūzijai, kad Lenkija būtų apsaugota nuo užsipuolimų ir kaltinimų¹⁵⁴. Atsakydama į Antantės kaltinimus dėl Vilniaus užėmimo, Lenkijos vyriausybė spalio 14 d. notoje aiškinosi, jog Želigowskio armija yra nutraukusi ryšius su Lenkijos kariuomenės vadovybe¹⁵⁵. Būtų galima pateikti ir daugiau faktų. Reikšmingiausia, jog Lenkija padarė praktinį žingsnį parodydama Lietuvai, jog prieš ją stovi ne vienas, o du derybų partneriai: Lenkijos užsienio reikalų ministras E. Sapieha spalio 9 d. lyg niekur nieko pasiūlė Lietuvos vyriausybei pradėti derybas ir pratęsti Suvalkų sutartimi numatytą demarkacijos liniją nuo Bastūnų¹⁵⁶. Tokia Lenkijos diplomatijos pozicija ir ypač šis E. Sapiehos pasiūlymas galėjo atspindėti visai ne akiplėšišką įžūlumą ir veidmainiavimą, kaip tai

¹⁴⁶ 1920 10 11 Ministrų Kabineto posėdžio protokolai, LCVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 306.

¹⁴⁷ Ten pat.

¹⁴⁸ P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 334; P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 634.

¹⁴⁹ P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 634; A. R u k š a, min. veik., t. 3, p. 304–306.

¹⁵⁰ P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 336; P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 634.

¹⁵¹ P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 336.

¹⁵² Ten pat, p. 319–321, 323–324; P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 620–621. Pirmosios notos pasirodė dar L. Želigowskiui ruošiantis užimti Vilnių.

¹⁵³ P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 633.

¹⁵⁴ Ten pat, p. 629; P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 311.

¹⁵⁵ P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 634.

¹⁵⁶ P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 311; P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 633.

suprantama mūsų istoriografijoje¹⁵⁷, o tam tikros Lenkijos politikų dalies poziciją. Tokiai prielaidai pagrindą suteiktų mūsų jau minėti Lenkijos delegacijos narių nuomonių išsiskyrimai Rygos derybose bei minėtasis O. Łatyszzoneko tvirtinimas, jog lenkų valdžia už Lenkijos sienų buvo pasiruošusi palikti Vilnių ir Minską. Aptardami Rygos derybas, šios nuomonės šalininkus sąlyginai pavadinome nuosaikiais. Dėl padidėjusio Vakarų nepasitenkinimo Lenkijos vykdoma politika Lietuvos atžvilgiu prie nuosaikiųjų srovės aptariamuoju momentu rado reikalą prisišlieti ir Lenkijos užsienio politikos koordinatoriai, vadovaujami E. Sapiehos. Žinoma, tai nereikštų, jog nuosaikieji netroško teritorijų Rytuose. Paprasčiausiai jie, atrodo, buvo linkę esamu momentu tų teritorijų atsisakyti taktikos sumetimais.

Atkakli Lietuvos vyriausybės linija laikyti L. Żeligowską neteisiniu veiksniu pamažu ėmė duoti vaisių. Jie ypač išryškėjo spalio 20 d. prasidėjusių Tautų Sąjungos posėdžių metu¹⁵⁸, kai turėjo būti sprendžiama Vilniaus byla. Iki šių posėdžių, atrodo, lenkai turėjo daug laiko aplyginti savo prieštaravimus Vilniaus klausimu, juolab kad preliminarinė Rygos taika jau buvo ne tik pasirašyta, bet ir ratifikuota. Spalio 26 d. pradėjus nagrinėti šią bylą, Lenkijos atstovas S. Askenazy's dar atkakliai gynė teiginį, jog konflikto tarp Lietuvos ir Lenkijos po Suvalkų derybų ir demarkacijos linijos nutiesimo nesą, todėl nesąs reikalingas ir Tautų Sąjungos tarpininkavimas¹⁵⁹. Tačiau, kita vertus, pripažinta, jog egzistuoja ryšys tarp Lenkijos ir „Vidurinės Lietuvos“ ir tas ryšys pateiktas kaip nesąs aprioriškai neteisėtas, nes kildinamas iš teisėtos Rygos sutarties. Tai išplaukė iš S. Askenazy'io teiginių, jog Rusija atidavusi Rygoje Lenkijai tas pačias teritorijas, kurias ji buvo paskyrusi Lietuvai liepos 12 d. sutartimi, o generolas L. Żeligowski tose teritorijose vyriausybę sudaręs be kokios nors Lenkijos intervencijos, bet jo iniciatyvai pritarusi visa lenkų tauta¹⁶⁰. Kitaip tariant, spaudžiama Lietuvos vyriausybės ir atstovo A. Voldemaro, Lenkija pasistūmėjo atsakomybės už L. Żeligowską link, tačiau neprisiėmė jos iki galo, sustodama pusiaukelėje, sustojimo tašką ėmusi argumentuoti Rygos sutartimi. Atrodo, jog tiek Lietuvos diplomatijai, tiek A. Voldemarui tai buvo netikėta. Pastarasis tegalėjo pakartoti savo reikalavimus, kad Lenkija prisiimtų visą atsakomybę už L. Żeligowską¹⁶¹. Tokioje situacijoje, kai Lenkijos pozicija dėl Vilniaus priklausymo jai pačiai arba „Vidurinei Lietuvai“ galėjo būti suprantama kaip indeferentiška, abi suinteresuotos pusės neturėjo kliūčių kartu pripažinti Żeligowską maištininku, o Lietuva tenorėjo reikalų turėti tik su Lenkija, belgų atstovas Tautų Sąjungoje P. Hymansas tą pačią dieną pasiūlė

¹⁵⁷ Taip E. Sapiehos pasiūlymas vertintas P. Klimo (P. K l i m a s, min. veik., p. 269–270). Tai perėmusi ir lietuviškoji istoriografija, vertindama apskritai lenkų diplomatijos poziciją po L. Żeligowskio veiksmų ir nesigilindama į atskirus epizodus, tarp jų ir į minėtą E. Sapiehos pasiūlymą.

¹⁵⁸ P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 627; P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 342.

¹⁵⁹ P. K l i m a s, min. veik., p. 278–279; P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 342–343.

¹⁶⁰ Ten pat; A. R u k š a, min. veik., t. 3, p. 323.

¹⁶¹ P. K l i m a s, min. veik., p. 279.

plebiscitą¹⁶², kad abi vyriausybės ginčijamų teritorijų likimą leistų išspręsti patiems gyventojams. Plebiscitas reiškė alternatyvą „arba–arba“, o jo įteisinimas – Lietuvos pergalę „Vidurinės Lietuvos“ ignoravimo politikoje. Tačiau juk Lietuvos valdžia siekė visai ne to, o Vilniaus pripažinimo Lietuvai. Plebiscito įteisinimas visai to negarantavo, o toliau vesti Vilniaus reikalus su Lenkija reiškė įtraukti Rygos sutarties aspektus į derybų apyvertą. Tuo tarpu susidaro išpūdis, jog lietuviai Rygos sutarties juridinių aspektų nebuvo visapusiškai apmąstę, – tai matysime toliau.

Tuo tarpu spalio 28 d. Tautų Sąjunga priėmė galutinį sprendimą. Jos pagrindinės mintys buvo tokios¹⁶³. Kadangi Lenkija padariusi Rygoje karo paliaubas su Rusija, o maištininkas L. Želigowskiis paėmęs Vilnių, padėtis iš esmės pasikeitusi ir Tautų Sąjunga priversta ieškoti ginčo šaknų. Tarp reguliarių lenkų ir lietuvių kariuomenių mūšiai jau buvo pasibaigę ir prasidėję su nereguliaria L. Želigowskio kariuomene. Tuo remiantis busias surengtas plebiscitas prižiūrint Tautų Sąjungai. Gyventojai teritorijoje į rytus nuo linijos, Santarvės Aukščiausiosios tarybos nustatytos 1919 m. gruodžio 8 d., galėsia laisvai pareikšti savo valią kam priklausyti, – ar Lietuvos valstybei, kurios vyriausybė dabar esanti Kaune, ar Lenkijai. Pastaruosius teiginius jau esame straipsnio pradžioje minėję. Nesileisdami į plačius komentarus, apsiribosime tik pastebėjimu, jog spalio 28 d. sprendimas nubraukė galimybę pradėti tiesiogines Lietuvos ir „Vidurio Lietuvos“ derybas, taigi ir eventualių lietuvių ir gudų bendros laikysenos panaudojimą minėto L. Želigowskio pasiūlyto plebiscito reikalu.

Sovietų veiksnys situacijoje po L. Želigowskio veiksmu

Spalio 28 d. Tautų Sąjungos konstatavimas, kad padėtis pasikeitusi iš esmės, ir nutarimas dėl plebiscito rodė, jog Vakarai įsitikinę, kad išnyko bendra Lietuvos siena su Rusija, neveikia liepos 12-osios sutartis, nėra teisinio pamato, kuriuo Lietuva galėtų laikyti Vilnių teisėta teritorija; pagaliau jog susidarė juridiškai atvira erdvė.

Atkreiptinas dėmesys į tai, jog lenkai be paliovos, kaip teigiama, siekė surengti ne plebiscitą, o „savotišką plebiscito surogatą“¹⁶⁴. S. Askenazy'is atvykęs į Tautų Sąjungos posėdžius, gavo minėtą E. Sapiehos instrukciją, kurioje rekomenduojama siekti tokio plebiscito, kurio eigoje po vieną lietuvių ir lenkų atstovą apvažinėtų miestelius ir kaimus, juose po atviru dangumi sušauktų gyventojų susirinkimus ir kviestų gyventojus viešai pasisakyti, kuriai valstybei jie nori priklausyti – Lietuvai ar Lenkijai¹⁶⁵. Tai buvo vadinamoji plebiscito surogato esmė. Šiuo atveju kyla klausimas, kas gi yra tikrasis plebiscitas.

¹⁶² P. K l i m a s, min. veik., p. 281; P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 344.

¹⁶³ P. K l i m a s, min. veik., p. 282; P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 344.

¹⁶⁴ P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 628.

¹⁶⁵ P. Ł o s s o w s k i, min. veik., p. 346–347.

Aprašomų įvykių amžininkas, lenkų teisininkas L. Zieleniewskis formuoja nuomonę, jog aukščiausiai vertintinas buvo tarptautinis teisinis plebiscitas, kuris „remiasi tarptautinės sutarties įvykdymu, t. y. tarptautinės teisinės normos, nustačiusios apibrėžtas teises pasekmes tam tikrai teritorijai priklausomai nuo žmonių balsavimo rezultatų“¹⁶⁶. Tokį plebiscitą L. Zieleniewskis laikė naujausia tarptautinio plebiscito istorinės raidos faze jau vien todėl, jog Didžiosios revoliucijos laikų prancūzų ir XIX a. vidurio italų plebiscitų jis nepriskyrė prie tarptautinių teisiųjų plebiscitų¹⁶⁷. Prie naujausių tarptautinių teisiųjų plebiscitų šis lenkų teisininkas priskyrė visus 1919 m. Versalio sutarties plebiscitus.

Remiantis L. Zieleniewskio pateiktais plebiscitų apibrėžimais išeitų, jog S. Askenazy's gavo instrukciją siekti ne tarptautinio teisinio plebiscito, nes instrukcijoje neišryškinamas trečiosios jėgos (šiuo atveju Tautų Sąjungos) vaidmuo tarpininkaujant tarp ginčo šalių, ką priderėjo atlikti laikantis Versalio analogų.

Ir vėliau, nepavykus prastumti „surogatinio“ plebiscito, lenkai visą laiką kažkaip stengėsi suteikti eventualiam plebiscitui kuo mažiau tarptautinio teisinio plebiscito bruožų, geriausiu atveju jo išvis išvengti. Šitokio lenkų elgesio šaknų, manytume, reikėtų ieškoti Rygos sutartyje ir atkreipti dėmesį į sovietų poziciją Vilniaus byloje po L. Želigowskio veiksmų.

Kurį laiką po L. Želigowskio įvykdyto Vilniaus užėmimo sovietų atstovai išvis nerodė jokios viešos reakcijos tuo reikalu. Žinoma, tai nereiškia, jog jie neturėjo savos nuomonės. Tačiau spalio 30 d. A. Joffės pavaduotojas Rygos taikos delegacijoje Obolenski J. Dąbskiui įteikė notą, kurioje šalia reikalavimo internuoti ir nuginkluoti S. Bulak-Balachovičiaus ir B. Savinkovo dalinius pareikalauta pašalinti iš spalio 12-osios sutartimi Lenkijai perduoto koridoriaus L. Želigowskio dalinius kaip nepavaldžius Lenkijai (pasakyta, jog jie „jokiu būdu negali būti pripažinti daliniais, įeinančiais į lenkų reguliariosios armijos sudėtį“)¹⁶⁸. Sovietinėje historiografijoje ši nota interpretuojama tiesiog kaip protestas prieš telkiamų L. Želigowskio pajėgų sovietinei Rusijai

¹⁶⁶ L. Zieleniewski, *Plebiscyt w prawie narodów*, Warszawa, 1928, p. 11. L. Zieleniewskis tarptautinį teisinį plebiscitą skiria nuo tarptautinio plebiscito, nesančio tarptautinės teisės institucija, kuris „gali įvykti kaip bendras žmonių, gyvenančių valstybės teritorijos dalyje, visuotinis balsavimas, turintis tikslą atsiskirti nuo valstybės“ ir kuris „paprastai tokiu atveju įvyksta be valstybės, kurios teritoriją liečia, sutikimo“. L. Zieleniewski, *min. veik.*, p. 9. Skiriasi tarptautinis teisinis plebiscitas ir nuo faktinio plebiscito, kurio tikslas – „valstybės valdžios sustiprinimas naujoje teritorijoje“ (ten pat, p. 10) ir kuris „sudaro tik faktą, nenumatytą šalių, sudarančių cesijos sutartį; faktą, kurio rezultatas negali paveikti cesijos reikšmės tarptautinės teisės požiūriu“, ten pat, p. 11. Bendras tarptautinio plebiscito apibrėžimas pagal L. Zieleniewskį: „Valios pareiškimas, išreikštas per žmonių, susietų su tam tikra teritorija per gyvenamą vietą, o kartais per gimimą, balsavimą, pasisakant už tos teritorijos prijungimą prie vienos iš jau egzistuojančių valstybių, arba už atskiros valstybės įkūrimą iš tos teritorijos“, ten pat, p. 7.

¹⁶⁷ Tie plebiscitai, autoriaus tvirtinimu, „dar nesudarė tarptautinės teisės institucijos“, ten pat, p. 31. L. Zieleniewskis teigė, kad „plebiscitas suverenų teisiųjų įgijimo tam tikrai sričiai tarptautinėje sutartyje glūdinčios sąlygos pavidalu, istoriškai ėjo paskui plebiscitą, kaip valstybės valios aktą“, ten pat, p. 31.

¹⁶⁸ *ДВП СССР*, т. 3, с. 308–309.

keliamą grėsmę¹⁶⁹. Tačiau ją galima interpretuoti ir kitaip. Pirmiausia sovietų reikalavimas pašalinti L. Želigowskio dalinius iš Lenkijos teritorijos reiškė jų atitraukimą į vakarus už liepos 12-osios sutarties sienos, parodant, jog ši sutartis tebegalioja. Tai galėjo būti suprasta kaip palankumas Lietuvai. Antra vertus, L. Želigowskio ir Lenkijos dalių akcentuojamas skyrimas prieštaravo Lietuvos užsibrėžtai linijai nepripažinti „Vidurinės Lietuvos“ ir galėjo veikti Lenkijos diplomatijos naudai. Jei nota būtų pasirodžiusi keliomis dienomis anksčiau, ji galėjo netiesiogiai skatinti Lietuvą pradėti derybas su L. Želigowskiu. Bet tai neįėjo į sovietų planus, todėl, matyt, neatsitiktinai nota pasirodė vėliau, po spalio 26–28 d. Tautų Sąjungos posėdžių. Sovietai užėmė priešingą poziciją minėtuose posėdžiuose suderintai Tautų Sąjungos linijai taip trukdydami numatomam šios organizacijos tarpininkavimui¹⁷⁰. Sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas lapkričio 26 d. Maskvos vardu paneigė, kad Rygos sutartis panaikino liepos 12-osios sutartį, o šitokią minėtą A. Askenazy'io nuomonę Tautų Sąjungoje įvertino kaip „asmeninę p. Askenazy'io nuomonę“¹⁷¹. Istorikas Z. Butkus teigia, jog L. Želigowskiui užėmus Vilnių Lietuvos politikai gulte užgulė sovietų diplomatus, ypač A. Akselrodą su pagalbos prašymais¹⁷². Ir lapkričio 26 d. A. Akselrodo pareiškimas buvo padarytas lietuvių prašymu.

Rimtesnis sovietų žingsnis buvo žengtas gruodžio 11 d.¹⁷³ Tačiau ir juo sovietai Lenkijai pareiškė protestą ne dėl Vilniaus užėmimo, o dėl užsienio valstybių ginkluotų pajėgų atsiuntimo į Vilnių plebiscitui peržiūrėti: tokių ginkluotų pajėgų buvimas Vilniuje atseit galės prisidėti prie priešiškų veiksmų prieš Sovietų Rusiją rengimo¹⁷⁴. Akivaizdu, jog sovietai sunerimo tada, kai eventualus plebiscitas akivaizdžiai ėmė įgyti tarptautinio teisinio plebiscito bruožų, t. y. tada, kai Lenkijai ėmė nesisekti stabdyti tokio plebiscito tapimo eiga, o Tautų Sąjungos įtaka Vilniaus bylai vis augo. Mat lapkričio 15 d. Ženevoje prasidėjusios Tautų Sąjungos asamblėjos metu buvo intensyviai dirbama prie plebiscito planų, didelį aktyvumą šiuo klausimu rodė ir Kaune esanti Vakarų šalių Karinės kontrolės komisija¹⁷⁵.

Sovietų Rusijos pretenzijos dėl ginkluotų pajėgų atsiuntimo į Vilnių plebiscitui prižiūrėti nukreiptos ne Antantei, Tautų Sąjungai, o būtent Lenkijai. Tai galėtume

¹⁶⁹ П. О л ь ш а н с к и й, min. veik., p. 156–157, 161–162.

¹⁷⁰ Tačiau 1920 m. lapkričio 4 d. pasikalbėjime su D. Zauniumi A. Joffė pareiškė, jog sumušę P. Vrangelį sovietai galėtų pulti L. Želigowskio dalinius, tačiau „tai tegalima daryti ant Lenkijos teritorijos“. 1920 11 04 D. Zaunius pasikalbėjimas su A. Joffė, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 72, l. 47. Išėitų, jog sovietai, siekdami nubraukti Vilniaus bylos išsprendimo be naudos sau galimybę, ėmėsi individualiai apdoroti suinteresuotas šalis.

¹⁷¹ A. Akselrodo 1920 11 26 nota J. Purickiui, ten pat, b. 81, l. 17.

¹⁷² Z. B u t k u s, Pirmasis sovietų pasiuntinys Lietuvoje A. Akselrodas: diplomatinės veiklos pusmetis (1920 m. rugsėjis – 1921 m. kovas), *Lietuvos istorijos metraštis*. 1996 m., Vilnius, 1997, p. 126, 129.

¹⁷³ P. Č e p e n a s, min. veik., p. 623; R. Ž e p k a i t ė, Lietuva tarptautinės politikos labirintuose, p. 115. Plačiau apie lietuvių ir sovietų santykius po L. Želigowskio veiksmų: Č. L a u r i n a v i č i u s, Kam Lietuvos neįpareigojo lenkų–sovietų Rygos sutartis, *Kultūros barai*, 1994, Nr. 7, p. 60–64.

¹⁷⁴ Д В П С С С Р, т. 3, с. 380–381.

¹⁷⁵ G. V i l k e l i s, min. veik., p. 7–10.

alegoriškai vertinti kaip savotišką išpėjimą nusikaltimo bendrininkui, jog į reikalus, susijusius su nusikaltimu, dėl aiškių priežasčių painioti jėgų iš šalies negalima.

Jau esame aptarę, kokiais Rygos sutarties aspektais buvo patenkinti sovietai. Jų su lenkų pagalba sukurta klastinga juridinė intriga ėmė funkcionuoti: Lietuva aptariamuoju momentu ėmė laikyti sau privaloma liepos 12-osios sutartį ir ja iš esmės grįsti savo teisę į Vilnių¹⁷⁶. Tuo tarpu iš šios sutarties po Rygos susitarimo buvo likusi tik subjektyvi Lietuvos nuostata laikyti tą sprendimą tebegaliojančiu, o Rusija tik savaip manipuliavo ta nuostata. Lietuvai pareiškus protestą Rusijai dėl to, jog ši atsisakė liepos 12-osios sutarties, intriga būtų nustojusi galios. Atrodo, kad Lietuva ir tokiu atveju nebūtų praradusi teisės į Vilnių kaip į savo istorinę sostinę, būtų galėjusi ir toliau politiškai pasiremti Rusijos veiksniu ir galėjusi apeliuoti į Spa konferencijos 1920 m. liepos 10 d. nutarimą palikti Vilnių Lietuvai¹⁷⁷.

Pridurtume, jog jei Lenkijai buvo neparankus tarptautinis teisinis plebiscitas, nes jis kirtosi su Rygos sutartyje glūdinčiu samokslo prieš kaimyną aspektu, tai Lietuva kaip tik turėjo būti suinteresuota plebiscitu. Tačiau problema buvo ta, jog ir Lietuva nebuvo suinteresuota plebiscitu net pačiomis palankiausiomis sąlygomis. Svarbiausia, jog ligi to laiko dar nebuvo precedento, kad kur nors sostinės klausimas būtų buvęs sprendžiamas plebiscitu¹⁷⁸, o kita – paprasčiausiai bijojo plebiscitą pralaimėti¹⁷⁹. Tačiau tiesiog imti ir atsisakyti plebiscito nebuvo pats geriausias sprendimas. Manytume, kad dar ir tokioje situacijoje, kai Lietuvos diplomatijos manevravimo galimybės susiaurėjo iki minimumo, teoriškai dar išliko šiokios tokios alternatyvos galimybė. Pavyzdžiui, norint atsikratyti plebiscito, buvo galima Vilniaus išskyrimą iš plebiscito teritorijos pateikti kaip principinę nediskutuotiną nuostata, deklaruojant pasiryžimą eiti į kompromisus kitais klausimais. Be Vilniaus plebiscitui neturint prasmės, buvo labai tikėtina, jog pati Tautų Sąjunga būtų atsisakiusi plebiscito idėjos. Tačiau idėjos baigmė, beje, jau išeinant už mūsų temos chronologinių ribų, buvo tokia, jog 1921 m. vasario 13 d. nota Lietuva tiesiogiai atsisakė plebiscito¹⁸⁰ ir tai padarė paveikta padažnėjusių kurstančių sovietų pareiškimų, jog liepos 12 d. sutartis tebegalioja.

¹⁷⁶ Č. L a u r i n a v i č i u s, Kam Lietuvos neįpareigojo lenkų–sovietų Rygos sutartis, p. 63.

¹⁷⁷ Ten pat, p. 64.

¹⁷⁸ P. Č e p ė n a s, min. veik., p. 628.

¹⁷⁹ J. K u k u l k a, *Francja a Polska po traktacie wersalskim 1919–1922*, Warszawa, 1970, p. 344. Tiesa, J. Kukulka teigia, jog ir Lenkija bijojo pralaimėti plebiscitą.

¹⁸⁰ 1921 02 13 nota Lietuvos valdžia atsisakė plebiscito Vilniuje bei Vilniaus krašte ir pareikalavo jo srityse į vakarus nuo Curzono linijos ir buvusioje Gardino gubernijoje į pietus nuo 1920 m. liepos 12 d. sutartimi nustatytos sienos, taip pat senosiose Dysnos ir Vileikos apskrityse, *Lietuva*, 1921 02 19; pgl. R. Ž e p k a i t ė, Lietuva tarptautinės politikos labirintuose, p. 115–116. Nesigilindami į notos potekstę dėl teritorijų, esančių už liepos 12-osios sutarties sienų, pažymėtume, jog nesutikimas su plebiscitu liepos 12-osios sutarties sienų ribose, t. y. L. Želigowskio užimtoje teritorijoje, ir buvo tiesioginis plebiscito atsisakymas. Plebiscito siūlymas teritorijose už minėtos sutarties sienų turėjo reikšti mūsų minėto Lietuvos diplomatijos manevravimo bandymą, tačiau racionaliai manevruoti Vakarų atžvilgiu buvo galima pripažįstant plebiscitą ir liepos 12-osios sutarties sienose.

Lapkričio 11 d. sutarties teisiniai aspektai

Šalia kitų jau aptartų lapkričio 11-osios sutarties aspektų pasidomėti ir teisine sutarties puse skatina tai, jog, pasak A. Kasparavičiaus, „pirmiausia į akis krinta tai, jog ji sudarė galimybes kvestionuoti 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos ir Rusijos taikos sutartimi nustatytą pirmosios teritorinį vientisumą ir neliečiamybę“¹⁸¹. (Beje, apie iš šios sutarties išplaukiančius Lietuvos vientisumą ir neliečiamybę būtų prasminga kalbėti tik tuo atveju, jei būtų buvęs pasiektas sienos susitarimas su Lenkija Rusijai atsisakius nustatyti sieną Suvalkų gubernijos teritorijoje.) Akivaizdžiai susiduriame su liepos 12-osios bei lapkričio 11-osios sutarčių santykio problema, o kartu ir su lapkričio 11-osios sutarties santykio su Rygos taikos sutartimi reikalais.

Apibendrinami aukščiau išdėstyta medžiaga galėtume tiesiog konstatuoti, jog lapkričio 11 d. susitarimas buvo bendra lietuvių ir gudų reakcija į Rygos sutartį, kontrpriemonių sistema prieš pastarosios pinkles lietuvių ir gudų atžvilgiu. Todėl suprantama, jog nei lenkai, nei sovietai ja džiaugtis negalėjo. Tačiau priešingai nei gudai, kurie viešai deklaravo savo priešišumą Rygos taikai, lietuviai to nedarė dėl minėtos sovietų sukurtosios intrigos liepos 12-osios ir Rygos taikos sutarčių santykio pagrindu. Todėl sovietai, sužinoję apie lapkričio 11 d. sutartį, natūraliai konfidencialiai ėmė reikšti lietuviams nepasitenkinimą. Lietuvos pasiuntinys Rygoje D. Zaunius pranešinėjo į Kauną savo pokalbių su A. Joffe turinį 1920 m. gruodžio 21 d.: „Be to, Joffė tarp kitko vėl kėlė klausimą mūsų sutarties su baltgudžiais. Mano nurodinėta, kad ji pavojaus bolševikams nesudaro. Jeigu bolševikai ją paskaitytų „casus belli“, tai mes, žinoma, turėtumėme nuo jos atsisakyti“¹⁸². Arba vėl gruodžio 29 d.: „Joffė vėl užsiminė dėl baltgudžių sutarties. Sakė, kad ji atima rusams pasitikėjimą Lietuva“¹⁸³. Atrodo, jog pastarasis teiginys buvo pagrįstas.

Lapkričio 11 d. sutartis rusų galėjo būti suprasta, jog Lietuva žengė rimtą žingsnį į pripažinimą, jog liepos 12-osios sutartis nebegalioja. Visai suprantamai galėjo būti traktuojama tai, kad Lietuva ėmė veikti kontekste minėto Tautų Sąjungos konstatavimo, jog „padėtis pasikeitė iš esmės“. Tai leido spręsti ypač sutarties pirmasis paragrafas dėl plebiscito (ypač tiesmuka frazė „bus daromas plebiscitas“) ir šeštasis paragrafas dėl sienų būsimo nustatymo (juk Lietuvos siena rytuose buvo nustatyta liepos 12-osios sutartimi!)¹⁸⁴. Sovietai galėjo rimtai nusigąsti, jog iki lietuvių pripažinimo, kad liepos 12-osios sutartis nebegalioja, likę visai nedaug. Manytume, jog tai jau buvo susirūpinimas, ne vien didžiavalstybiškas susierzinimas, kad štai Lietuva rytuose negerbia

¹⁸¹ A. Kasparavičius, min. veik., p. 4.

¹⁸² 1920 12 21 D. Zauniaus pranešimas užsienio reikalų ministeriui, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 76, l. 7.

¹⁸³ Lietuvos atstovo Latvijoje D. Zauniaus slaptas pranešimas apie gruodžio 29 d. pasikalbėjimą Rygoje su A. Joffe, ten pat, b. 72, l. 44.

¹⁸⁴ Lietuvos Demokratinės Respublikos Vyriausybės ir Gudų Liaudies Respublikos Vyriausybės 1920 11 11 sutartis, ten pat, b. 119, l. 17–18.

Rusijos suverenumo, pradeda derybas su gudais ir daro žingsnius, revizuojančius liepos 12-osios sutartį. O tikrovėje, kaip matyti iš mūsų pateiktos medžiagos, Lietuva suprato būtinumą kovoti ne su Rygos taika, o su lenkiškuoju jos kontrahentu, todėl sutarčiai su gudais kovoje teikė tik pagalbinę reikšmę, neplėtodama sutartyje užfiksuotų teiginių. Jau per kelis artimiausius mėnesius lietuvių laikyseną sovietai perprato, įvertino ir išnaudojo savo tikslams per lietuvius paspausdami gudus ir taip priversdami juos irgi kovoti ne prieš Rygos taikos sistemą, o prieš lenkus¹⁸⁵.

Aptariamuoju momentu sovietus dėl susitarimo su gudais vertė nerimauti ir kita priežastis. Lietuvoje suorganizuotai ir puoselėjamai GLR valdžiai lenkai bet kada galėjo pasiūlyti daug palankesnes veiklos sąlygas. Lietuvoje suformavusi savo struktūras ir persikėlusį į gudiškas žemes, užimtas Lenkijos, gudų valdžia galėjo tapti kožiriu Lenkijos karo partijos, atstovaujamos J. Pilsudskio šalininkų, rankose. Tai būtų kėlę atvirą grėsmę Rygos taikai. Tik šitaip būtų galima paaiškinti bolševikų nuolatinį rūpestį dėl V. Lastauskio vyriausybės pretenzijų į sovietinę Gudiją¹⁸⁶, turint omenyje, kad nuo Lietuvos, kurioje ši vyriausybė rezidavo, ją skyrė lenkų okupuota Gudijos teritorija.

Kad Lietuvos vyriausybė tolimos ateities sutarčiai su gudais neplanavo, rodo ir formali teisinė sutarties pusė.

Lapkričio 11 d. „Lietuvos Demokratinės Respublikos Vyriausybės ir Gudų Liaudies Respublikos Vyriausybės sutartį“ iš lietuvių pusės pasirašė užsienio reikalų viceministras P. Klimas, tos pačios ministerijos skyrių vadovai B. Balutis ir J. Šaulys, ministras be portfelio gudų reikalams D. Semaška ir Steigiamojo seimo nariai V. Čarneckis bei S. Rozenbaumas. Iš gudų pusės pasirašė premjeras V. Lastauskis, teisingumo ministras A. Cvikievičius, patarėjas prie pasiuntinybės Ukrainoje A. Holovinskis ir GLR Rados nariai J. Voronka ir A. Ausianikas¹⁸⁷. Jau iš to galima spręsti, jog Lietuva sutarčiai teikė daug mažesnę reikšmę nei gudai. Sutartis nebuvo be išlygų įpareigojanti: 7 paragrafas teigė, jog „jei kuris nors šios sutarties paragrafas grėstų vienai šaliai kariniu konfliktu su kita valstybe, tai tas paragrafas nėra privalomas šalims“¹⁸⁸. Nebuvo nustatytas sutarties galiojimo terminas: 8 paragrafas teigė, jog šalys nenustato šios sutarties galios termino, bet šalis, kuri nori ją sutraukti, privalo įspėti apie tai antrą šalį šešis mėnesius iš anksto“¹⁸⁹. Sutartyje nieko nėra užsiminta apie jos ratifikavimą.

¹⁸⁵ Taip leidžia manyti tokie dokumentai: 1921 01 20 GLR vyriausybės paaiškinimas, ten pat, l. 109; A. Akselrodo 1921 01 21 raštas Lietuvos užsienio reikalų ministrui, ten pat, l. 108; 1921 01 25 GLR vyriausybės pareiškimas Lietuvos užsienio reikalų ministrui, ten pat, l. 73.

¹⁸⁶ V. Lastauskio vyriausybės santykis su sovietinės Gudijos valdžia buvo svarbiausias 1921 m. sausį A. Akselrodo reikšto susirūpinimo akcentas.

¹⁸⁷ Lietuvos Demokratinės Respublikos Vyriausybės ir Gudų Liaudies Respublikos Vyriausybės 1920 11 11 sutartis, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 119, l. 17–19.

¹⁸⁸ Ten pat, l. 18.

¹⁸⁹ Ten pat.

Praplečiant formalios teisinės sutarties pusės temą¹⁹⁰ pažymėtina, jog 9 paragrafas skelbė: „Šią sutartį visą arba jos dalį paskelbti galima tik abiem sandorininkėms šalims susitarus“¹⁹¹. Taigi sutartis buvo neskelbtina, o tiksliau slapta. Tai patvirtina ir archyve esančių sutarties kopijų viršuje uždėti grifai „Slaptai. Jokiu būdu neskelbiama“¹⁹². (Sutarties originalo pavyko atrasti tik pabaigą su parašais ir antspaudais¹⁹³.) Vis dėlto sovietai sužinojo apie jos egzistavimą, kaip matėme iš D. Zauniaus prašėsimų. Todėl viena iš A. Joffės išreikšto nepasitenkinimo sutartimi priešasčių galėjo būti sutarties slaptumas.

Lapkričio 11 d. sutartis ir istorinio valstybingumo aspektai

Straipsnyje į lietuvių ir gudų santykius mes žvelgiame tarsi pro etnografinio valstybingumo prizmę remdamiesi tuo, jog dar kaizerinės vokiečių okupacijos metais lietuviai nedviprasmiškai pasirinko šį valstybingumo principą ir vėliau nenukrypdami stengėsi jo laikytis. Todėl skaitytojas, žinantis istorinio valstybingumo, pagrįsto pilietiniu principu, alternatyvą, dėstomoje medžiagoje gali pasigesti principinio, visa aprėpiančio ir jungiančio, virš faktų visumos pakylėto istorinio požiūrio. Todėl kai ką šiuo klausimu norėtume paaiškinti.

Pagal lietuvių pasirinktą etnografinio valstybingumo principą į Gudijos reikalus buvo žiūrima kaip į Rusijos reikalus. Lietuvių šviesuomenė, veikianti per ilgus carinio valdymo metus rusų susidariusio požiūrio į LDK kaip į dvilypę, niekada į organišką visumą nesusiliejusią valstybę, susiformavo siektinos Lietuvos valstybės vadinamojoje „Keturių gubernijų“ (Vilniaus, Kauno, Suvalkų ir Gardino) teritorijoje įvaizdi¹⁹⁴.

¹⁹⁰ Prie formalių teisinių sutarties aspektų galėtume priskirti ir galimą sutarties trečio paragrafo interpretavimą. Tai klausimas, ar trečiasis paragrafas reiškė GLR oficialų pripažinimą iš Lietuvos pusės. Paragrafo tekste apie pripažinimą tiesiogiai nepasakyta (jame kalbama apie leidimą GLR valdžiai reziduoti Lietuvos teritorijoje ir jos eksteritorialumo teises). Tačiau kad Lietuva pripažino GLR lapkričio 11 d. sutartimi, teigia: И. К о в к е л ь, Польско-литовский конфликт, с. 159; I. К о ў к е л ь, Польско-літоўскі канфлікт, с. 262–263; А. Г р и ц к е в и ч, Провал антисоветских планов, р. 105; А. Г р ы ц к е в і ч, Беларуска-літоўскія дачыненні, с. 62. Š. Liekis teigia, jog GLR buvo pripažinta kaip tik sutarties trečiuoju paragrafu. Š. L i e k i s, Rytų Lietuva ir Baltarusija 1915–1923, p. 372–373. Tuo tarpu F. Turukas teigia: „Lietuvoje 1919 m. liepą buvo įkurta Ypatingoji GLR atstovybė su Respublikos Rados sekretoriumi Krečeuskiu priešakyje, kuriam pasisekė iš Sleževičiaus vyriausybės gauti oficialų „nepriklausomos Gudijos“ pripažinimą“. Ф. Т у р у к, Белорусское движение, Москва, 1921, р. 58. Apsiribosime tik konstatavimu, jog pripažinimo klausimu egzistuoja kontroversija, ir šiuo atveju reikalingas atskiras tyrimas, pasitelkiant tarptautinės teisės autoritetus.

¹⁹¹ Lietuvos Demokratinės Respublikos Vyriausybės ir Gudų Liaudies Respublikos Vyriausybės 1920 11 11 sutartis, LCVA, f. 383, ap. 7, b. 119, l. 18.

¹⁹² Ten pat.

¹⁹³ Lapkričio 11 d. sutarties originalo pabaiga yra: ten pat, l. 39.

¹⁹⁴ Č. L a u r i n a v i č i u s, Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis, p. 100.

Teritorija į rytus nuo jos paliekama Rusijos valiai. Lietuviams ta Gudija, kuri įėjo į „keturių gubernijų“ teritoriją, ir ta, kuri tęsėsi į rytus už jos ribų, nesudarė nedalomos visumos. Tokia dvasia buvo pasirašyta ir liepos 12-osios sutartis su Sovietų Rusija. Tačiau tų pačių rusų paveikti gudai susiformavo LDK, kaip valstybės su vyraujančiais rusiškuo/gudiškumo pradais, įvaizdį¹⁹⁵. Kadangi dėl įvairių priežasčių etnografinio gūdų valstybingumo potencialas buvo ypač silpnas, remiantis šiuo įvaizdžiu buvo pasukta istorinio valstybingumo atkūrimo keliu¹⁹⁶, puoselėjant viltis perspektyvoje sustiprinti ir etnografinį potencialą. Abipusės lietuvių–gūdų traukos ir jos pagrindu iki 1920 m. rudens su pertraukomis vykusių derybų esmę sudarė unikalūs keturių gubernijų teritorijos valstybingumo traktavimo universalumas¹⁹⁷. Tačiau dėl skirtingų valstybingumo modelio prioritetų nepavykdavo užmegzti ilgalaikių ir patvarių politinių ryšių. Vis dėlto 1920 m. pavasarį atrodė, jog V. Lastauskio vyriausybė palengva evoliucionavo nuo istorinio link etnografinio valstybingumo. V. Lastauskis pareiškė lietuviams, kad „būtų galima dabar susitarti dėl sienų ir išstatyti tada Gudijos klausimą Lenkijos okupacijoje – tuo būtų lenkų okupacija likviduota“¹⁹⁸. Tokios bendradarbiavimo gairės su potekste, jog tolesni Gudijos – Sovietų Rusijos santykiai yra jų pačių reikalas, neturėjo prieštarauti sovietų interesams regione. Beje, kaip jau esame užsiminę, 1920 m. pavasarį buvo pastebimos tam tikros sovietų ir V. Lastauskio grupuotės bendradarbiavimo formos. Tačiau netrukus paaiškėjo, jog Rusija nusprendė tiek Gudiją kontroliuoti, tiek reikalus su Lietuva vesti pati, be tarpininkų. Tai iš principo neprieštaravo Rusijos propaguojamam etnografiniam principui.

Vakarų europiečiams istorinio politinių ir kultūrinių ribų sutapimo pagrindu buvo tapusi įprasta ir neginčijama tiesa, jog egzistuojąs tos pačios kultūros individų pilietinis apsisprendimas gyventi vienoje valstybėje. Tokia kultūra visai pagrįstai galėjo būti ir buvo tapatinama su prievarta sunaikintos valstybės palikimu, kuris savo ruožtu, tebebūdamas gyvas žmonių sąmonėje, sudarė teisinį pagrindą tai valstybei atkurti. Šitaip istorinio valstybingumo modelis glaudžiai siejasi su valstybingumo pilietiniu principu. Buvusios Abiejų Tautų Respublikos idėjos atstovai Lenkijoje karo jėgą pasirinko pačia tinkamiausia priemone įrodinėti šios šalies kultūrinio arealo gyventojų pilietinio apsisprendimo gyventi vienoje valstybėje teoriją. Čia padėjo jiems karas su Sovietų Rusija. Tuo tarpu Rygos sutartis apskritai vertinama kaip etnografinio modelio

¹⁹⁵ Gūdų požiūris į LDK kaip į gudišką valstybę bene nuosekliausiai ir aiškiausiai pirmą kartą buvo išdėstytas 1910 m. Vilniuje išėjusioje V. Lastauskio parašytoje gūdų tautos ir valstybės istorijoje. Žr.: И. К о в к е л ь, Э. Я р м у с н и к, min. veik., p. 255.

¹⁹⁶ Išsamiau apie gūdų pastangas įgyvendinti istorinio valstybingumo modelį: А. Н о в и н а (А. Л у ц к е в і ч), Палітычныя лозунгі беларускага руху, *Наша Ніва*, Вільня, 1920, с. 2–14.

¹⁹⁷ Apie lietuvišką „keturių gubernijų“ teritorijos valstybingumo traktavimą: Č. L a u r i n a v i č i u s, Lietuvos–Sovietų Rusijos taikos sutartis, p. 100–103.

¹⁹⁸ P. Klimo 1920 04 26 laiškas A. Voldemarui, *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 77, l. 176.

šalininkų nacionalistų triumfas (jų atstovai iš abiejų pusių rado juos labiausiai tenkinančią kompromisinę sienos liniją Gudijoje ir Ukrainoje). Tačiau pažvelgus iš kitos pusės, Rygos sutartis galėjo būti suprantama kaip atitinkanti tradicinės tarptautinės teisės normas, senąjį legitimizmą: Rusija pripažino Abiejų Tautų Respublikos, tegu ir ne 1772 m. sienomis, teisę atsikurti. Vakarų šalys į tai galėjo reaguoti kaip į signalą, jog bolševikai linksta grįžti prie tradicinės teisės ir skaitytis su istoriniu valstybingumu. Reali alternatyva Abiejų Tautų Respublikos valstybingumui tegalėjo būti savarakiškos LDK istorinių teisių iškėlimas teritorijoje iki Rygos taikos sutarties sienos rytuose. Tai būtų buvęs tik truputėlį į rytus praplėstas „keturių gubernijų“ teritorijos variantas.

Tačiau Vakarų sprendimas, padarytas remiantis Versalio sutarties analogais, ginčytinoje tarp Lietuvos ir Lenkijos teritorijoje rengti plebiscitą, t. y. taikyti Tautų Sąjungos intervenciją, buvo tik alternatyvos, pasirinkimo tarp dviejų etnografinių valstybių pripažinimas. Vakarai aiškiai matė, jog Abiejų Tautų Respublikos idėjos atstovai (J. Pilsudskis) istorinio valstybingumo teises įrodinėja nacionalistų jėgomis ir moderniosios Lenkijos imperializmo labui. Vakarams buvo nepriimtinas (remiantis Tautų Sąjungos principais) pats teisių įrodinėjimas karine jėga, todėl jie apskritai ryžosi ginče lietuviškai alternatyvai suteikti lygias galimybes. Norint turėti bent minimalius šansus laimėti, Lietuvai reikėjo užsitikrinti gudų paramą. Be to, šiaip ar taip, Vakarai lietuviškos alternatyvos teritorine riba rytuose laikė Rygos sutarties sieną. Bendros politikos fone aiškėjant neišvengiamam perspektyvinių lietuvių ir gudų reikalų traktavimui *iunctim*, Lietuvai norom nenorom vėl, kaip kaizerinės okupacijos laikais, teko imtis Gudijos globos misijos¹⁹⁹. Gudų etnografinio valstybingumo potencialo formavimuisi tai negalėjo atsiliepti teigiamai – palyginti su 1920 m. pavasariu, buvo žengtas žingsnis atgal, pasiduodant istorinio valstybingumo perspektyvų vilionėms, sėjant tarp lietuvių nepasitikėjimą gudais ir didinant lapkričio 11 d. sutarties konjunktūriškumą. Bendradarbiavimas tokioje situacijoje nuo pat pradžių objektyviai negalėjo būti efektyvus. Norint efektyviai bendradarbiauti tereikėjo, kad abi pusės rastų savyje jėgų pasiekti preliminarus teritorinio atsiribojimo vidinį susitarimą ir taip likviduotų persekiojantį įtarumo ir nepasitikėjimo šešėlį. Tokio lapkričio 11 d. susitarimo, koks buvo pasirašytas, įgyvendinimas buvo grįžimas prie istorinės Lietuvos valstybingumo modelio.

Kartu sprendime rengti plebiscitą glūdėjo tam tikras pavojus: plebiscito pralaimėjimas būtų reiškęs ir lietuviškos alternatyvos nepagrįstumą ir leidęs lenkams kvestionuoti etnografinės Lietuvos teisę egzistuoti. Plebiscitas Lenkijos atžvilgiu galėjo

¹⁹⁹ Pirmasis epizodas, kada Lietuvai teko imtis Gudijos globos misijos, sietinas su 1915–1916 m. sandūros vadinamuoju „liberaliuoju“ vokiečių okupacijos laiku, nors, tiesą sakant, šiuo atveju reikia kalbėti ne apie valstybinius santykius, o tik apie konfidencialią tautinių veikėjų politiką. Antrasis epizodas susijęs su Lietuvos politika gudų atžvilgiu 1918 m.

spręsti tik teritorijos prijungimo klausimą, o Lietuvos atžvilgiu jis galėjo lemti patį valstybingumą. Dėl šios priežasties Lietuva pagrištai galėjo siekti išvengti plebiscito.

Lapkričio 11 d. lietuvių ir gudų susitarimas tam tikru atžvilgiu panašus į 1920 m. balandžio 21 d. J. Pilsudskio ir S. Petliūros sutartį²⁰⁰ pirmiausia tuo, jog abi sutartys ignoravo etnografinį principą. Kaip jau minėta, Lenkija karo jėga įrodinėjo Abiejų Tautų Respublikos teisę atsikurti. Tai ji darė Ukrainoje (S. Petliūros nacionalistų prisidėjimą lėmė pragmatiniai militariniai išskaičiavimai), tai sulaukusi tinkamo momento stengėsi atlikti ir Lietuvoje bei Gudijoje. Lietuva „keturių gubernijų“ gyventojų pilietinio apsisprendimo gyventi vienoje Lietuvos valstybėje alternatyvą galėjo paremti tik tarptautine teise, kurios garantė buvo Tautų Sąjungos moralinė ir materialinė jėga, šiuo atveju palanki Lietuvai.

Susidaro išpūdis, jog Vakarų materialinio, konkrečiai militarinio įsikišimo ketinimai buvo pakankamai rimti ir čia galėjo slypėti kone vienintelė racionali išeitis Lietuvai iš situacijos, kurioje ji atsidūrė po L. Želigowskio veiksmų. Britų atstovas Tautų Sąjungoje A. J. Balfouras, grįžęs į Londoną po spalio 28 d. posėdžio, kuriame buvo priimtas nutarimas dėl plebiscito, pareiškė Didžiojoje Britanijoje viešiniui Lietuvos užsienio reikalų ministrui J. Purickiui, jog „Želigowskio kariuomenė Vilniaus srity gyventojų atsiklausimo metu ten nepasiliks. Ji turės pasitraukti. Želigowskio okupacijai esant joks plebiscitas nėra galimas“²⁰¹. Ir pridūrė, jog „Tautų Sąjunga pasirūpins atgabenti neutralią kariuomenę, kuri žiūrės tvarkos, kol plebiscitas bus baigtas ir sritys bus atiduotos tam, kam gyventojai nurodys“²⁰². Taip manė ir žymus britų politikas lordas George'as Natanas Curzonas²⁰³. Vadinasi, tereikėjo didesnio Lietuvos politikų dėmesio Londone išsakytoms mintims, ir reikalai būtų ėmę krypti link to, jog Vilniuje vietoj L. Želigowskio pajėgų būtų atsiradusi Tautų Sąjungos kariuomenė. Tai buvo realiausias būdas iškraustyti L. Želigowskį iš Lietuvos. Ir A. J. Balfouras išreiškė nuomonę J. Purickiui, jog L. Želigowskis iš okupuoto krašto nepasitrauks kitaip, kaip tik dėl plebiscito. Savo ruožtu L. Želigowskio iškraustymas galėjo kitaip pakreipti Vilniaus bylos eigą. Atrodo, lietuvių šaltą požiūrį į Londone išsakytas mintis bus lėmusi netrukus išgirsta prancūzų pozicija. Šios šalies užsienio reikalų koordinatorius P. Berthelotas J. Purickiui pareiškė, jog Prancūzijos užsienio reikalų ministerija į plebiscito sumanymą žiūrinti labai skeptiškai²⁰⁴. Lietuviai padarė išvadą, jog Vakarų šalys neturi vieningos nuomonės plebiscito klausimu ir nenusprendžia, kaip elgtis su L. Želigowskiu. Tai tik stiprina pasiryžimą išvengti plebiscito. Nepaisant eventualios alternatyvos galimybių, istorinio valstybingumo modelis, nors ir su

²⁰⁰ 1920 04 21 lenkų sutartis su S. Petliūros ukrainiečiais, *Документы и материалы*, т. 2, с. 656–658.

²⁰¹ J. P u r i c k i s, Iš Vilniaus pagrobimo laikų, *Trimtas*, 1934, Nr. 22, p. 430.

²⁰² Ten pat.

²⁰³ Ten pat, Nr. 24, p. 473.

²⁰⁴ Ten pat.

nauju plebiscitiniu jo įgyvendinimo būdu, lietuvių politikams tebuvo negrižtamai pralinkusios praeities reikalas. Vos tik gavusi išskaičiuotą Sovietų Rusijos patikinimą, jog ji tebesilaikanti etnografiniame kontekste sudarytos liepos 12-osios sutarties, Lietuva nedvejodama tiesiogiai atsisakė realizuoti plebiscito planą.

Išvados

1. 1920 m. lapkričio 11 d. lietuvių ir gudų sutarties genezėje itin ryškus trečiųjų išorės jėgų (Sovietų Rusijos, Lenkijos, Vakarų šalių) vaidmuo. Iš tikrųjų ne natūrali lietuvių ir gudų santykių raida, o minėtų jėgų veikla formavo aptariamą sutarties poreikį. Lapkričio 11 d. susitarimą galėtume pavadinti lietuvių ir gudų bendra reakcija į Rygos sutartį, kontrapriemonių sistemą prieš pastarosios užmačias Lietuvos ir Gudijos atžvilgiu.

2. Tarp lietuvių ir gudų egzistavusios abipusės traukos pagrindu nuo pat kaizerinės okupacijos pradžios dažnai vykdavo derybos. Tos traukos ir jos nulemtų derybų esmę sudarė vadinamosios „Keturių gubernijų“ teritorijos valstybingumo traktavimo universalumas (siaurai suprastas istorinis arba plačiai suprastas etnografinis modelis). Tačiau dėl skirtingų modelio prioritetų nepavykdavo užmegzti ilgalaikių ir patvarių politinių ryšių (gudai dėl etnografinio potencialo silpnumo liko ištikimi istoriniam valstybingumui). Tokios tendencijos išliko ir aptariamuoju laikotarpiu.

3. Nors Vakarų šalys procesus Europos Rytuose buvo įpratusios matuoti savo matų vienetais ir stengėsi išlaikyti senąją bendrą tarptautinės teisės sistemą, tačiau čia iš po senosios formos išryškėdavo naujas turinys: taip Vakaruose įprasto pilietinio principo taikymas padėjo kurtis etnografinėms valstybėms. Kaip visi Versalio taikos plebiscitai, taip ir analogiškai jiems priimtas nutarimas tarp Lietuvos ir Lenkijos ginčytinoje teritorijoje irgi rengti plebiscitą (taikyti Tautų Sąjungos intervenciją) buvo alternatyvos tarp dviejų etnografinių valstybių pasirinkimas. Tačiau norėdami turėti bent minimalius šansus laimėti, lietuviai privalėjo užsitikrinti gudų paramą, o tai būtų grįžimas prie istorinės Lietuvos valstybingumo modelio. Norom nenorom priversta atsižvelgti į konkrečius Vakarų sprendimus, Lietuva nesisistengė plėtoti lapkričio 11 d. susitarime užfiksuotų teiginių, iš kurių ryškiausias buvo plebiscitinis aspektas. Atrodo, jog tvirtai etnografinį modelį pasirinkusi Lietuva esamoje situacijoje nesiėmė rizikuoti dėl sąjungos su gudais žadamų pranašumų ir į gudų judėjimą stengėsi žiūrėti kaip į grynai kultūrinį, neišeinantį už „keturių gubernijų“ ribų, kuriam tenkinti būtų pakakę Lietuvos valstybės turimų priemonių.

4. Gudų padėtis buvo kiek kitokia: po Rygos sutarties jie turėjo pasijusti patekę į prasčiausią padėtį. Visos jų planuotos GLR teritorijos pasidalijimas tarp kaimynų buvo įteisintas tarptautinėmis sutartimis (sovietų sutartys su Lietuva, Latvija ir pagaliau

su Lenkija). Tačiau L. Želigowskio veiksmai vėl teikė vilties išbristi iš situacijos einant išvien su lietuviais. Pasirašydami lapkričio 11 d. susitarimą, gudai vyłėsi laikinai pasinaudoti istorinės Lietuvos modeliu ir sustiprėję imtis realizuoti etnografinį (GLR) valstybingumą.

5. Artimesni už plebiscitinį Lietuvai buvo militarinis ir geopolitinis susitarimo su gudais aspektai. Lenkijos lyderis J. Pilsudskis Rygos taikos pasirašymo laikotarpiu savarankiškai bandė įgyvendinti specifinio istorinio valstybingumo – „sutrigubintos“ Lietuvos idėją. L. Želigowskio įkurtoji „Vidurinė Lietuva“ vertinta kaip pradėjusi funkcionuoti tos trilypės Lietuvos vidurinė grandis. Remiamas Lenkijos karinės jėgos, tuo metu labai tikėtinas atrodė ir rytinės, gudiškos grandies, atstovaujamos S. Bulak-Balachovičiaus, realizavimas. Sąjunga su antilenkiškais gudų veikėjais Lietuvos politikai laikė tam tikrą atsvarą trilypės lenkiškosios kombinacijos keliamai grėsmei kuriamosios etnografinės Lietuvos egzistavimui. Tačiau iškart ėmė aiškėti bet kokių suinteresuotų šalių pastangų suburti realią angažuotą gudų jėgą nerezultatyvumas. Sustiprėjęs poveikiui iš šalies, gudų visuomenė sparčiai skaidėsi orientacijų pagrindu, taigi gudų veiksnys neutralizavosi.

6. Skirtingai nei gudai, Lietuva suprato savo uždavinių kovoti ne tiek su Rygos taika, kiek su lenkiškuoju jos kontrahentu, todėl tolimos ateities sutarčiai su gudais neplanavo. Tai atsispindi sutarties formuluotėje. Gudų veiksmui regione neutralizuojantis, taip pat sovietų veikiamai Lietuvai atsisakius realizuoti plebiscitą, lapkričio 11 d. sutarties teiginiai liko neįgyvendinti.

7. Sutarties uždavinių visiškas įgyvendinimas savo ruožtu, bent jau pradiniam etape, reiškė istorinės Lietuvos, kurios siena rytuose būtų sutapusi su Rygos taikos siena, modelio atgaivinimą. Visavertis plebiscitas teikė kone vienintelę realią galimybę įvykdyti Lietuvos reikalavimą iškraustyti želigovskininkus iš Vilniaus krašto.

Gauta 2001 m. balandžio mėn.

CONCERNING THE LITHUANIAN-BELORUSSIAN TREATY OF 11 NOVEMBER 1920

Summary

EDMUNDAS GIMŽAUSKAS

The Treaty of 11 November 1920 between the Republic of Lithuania and the People's Republic of Belarus should be interpreted as a joint response to the Soviet-Polish Agreement signed in Riga on 12 October 1920 which was treated as a scheme directed against Lithuania and Belarus. The Treaty of 11 November should be directly related to the decision of the League of Nations to organize a plebiscite in the territory, disputed by Lithuania and Poland. In order to win more votes in the impending plebiscite, Lithuania had to ensure greater Belorussian support, which in its turn led to the unacceptable historical model of the statehood of the Grand Duchy of Lithuania. The plebiscite,

however, could mean a victory either for ethnic Lithuania or Poland, and thus it implied a threat for the very existence of Lithuania. Therefore Lithuania avoided its organization, and seizing an opportunity rejected it altogether. The plebiscite aspect of the Treaty of 11 November was not realized.

The aftermath of the Riga Agreement – Lucian Żeligowski's actions with respect to Vilnius – gave an impetus to the Lithuanian–Belorussian union and increased the urgency of the military and geopolitical aspects. When the Polish head of state Józef Piłsudski endeavoured to realize his idea of 'triple' Lithuania (its middle segment already functioned under Żeligowski, the eastern – Belorussian – led by Stanisław Bułak-Balachowicz was being established), the Lithuanians conceived the Belorussian anti-Polish political group of Vatslav Lastouski as a counterbalance to the plans of a specific historical statehood, fostered by Piłsudski. In reality, however, neither the Lithuanians nor the Poles managed to attract any influential Belorussian groups to their side. In a union with the Lithuanians, the Belorussians intended to exploit the historical model of Lithuanian statehood temporarily until the appearance of their own ethnic statehood; after that they would lay territorial claims to Lithuania. Doubtless, that manoeuvre was perceived by Lithuania.

In general, since the beginning of German occupation the principle of ethnic statehood had become indisputable for the Lithuanians and in the period under consideration they were liable to rely on the only power supporting that principle – Soviet Russia, which took advantage of that situation in its own interests. Therefore, the Treaty of 11 November could not have any lasting consequences, and that was confirmed by the further development of events.

Trumpai apie autorių

Edmundas G i m ž a u s k a s (g. 1971) – Lietuvos istorijos instituto XX a. istorijos skyriaus mokslinis bendradarbis (nuo 1994 m.). 2001 m. apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją. Tyrinėja lietuvių–baltarusių politinius santykius XX a. pirmojoje pusėje.